

JOHAN VAN WOUWER

og hans arv

Inholdsfortegnelse

	Side
Forord.....	3
Van Wouwers slægt.....	5
Alment om hans tid.....	7
Ungdomstiden.....	9
Studentertiden.....	11
Ophold i Frankrig.....	15
Ophold i Italien og Prag.....	17
Litterarisk tid i Hamborg og Wandsbek.....	21
Tjeneste i Ostfriesland.....	27
Gottorfer tiden	
A) Gottorf	29
B) Ansættelse som hofråd og kammerråd.....	33
C) Tjeneste som kirkeråd.....	37
D) Ansvarlig for digevæsenet.....	41
E) Tjeneste som amtmand.....	43
F) Slot-hauptmann, bolig og husholdning.....	45
Sygdom.....	49
Testamentet.....	51
Død og begravelse.....	55
Executor testamenti.....	57
Afvikling af testamentet.....	59
Arven.....	61
Forskellige udsagn om hans person.....	65
Kildeangivelse.....	69
Illustrationer til teksten.....	75

Forord

Som direktør over van Wouwers arv med sæde i Husum, syntes jeg altid, at det var skammeligt, at man kun havde så få eksisterende akter for at beskaffe informationer om vores arvelader, som dertil var utilstrækkelige. Udover kopierne af testamentet, som jeg har fundet ud af var fulde af fejl, retsdokumenter og årsregninger tilbage til den 1. verdenskrig, deudover nogle stamtavler, som ligeledes var ufuldstændige, var der ikke noget at finde om van Wouwer.

I 1964 havde jeg besøg fra en dansk genealog, lægen C.M.A. Christiansen fra Næstved, som viste mig alt det materiale, som han havde samlet om slægten van Wouwer og de våbenskjold, som han kendte fra denne slægt. Efter at han var færdig med det, ville han lade det trykke. Men desværre døde han i 1965. Hans kone har sørget for at lade det foreliggende, men mangelhafte materiale trykke i Danmark ved hjælp af et tilskud fra arven. Denne brochure kunne derefter fordeles til slægtens efterkommere.

Dengang begyndte jeg at samle materiale til efterforskning af vores testators liv. Jeg kunne først beskæftige mig indgående med det, efter jeg blev pensioneret. Amtmanden Dr. Petersen, arvens eneste bestyrelsesmedlem har indvilliget deri og foreslået at sammenfatte et ekstrakt af det samlede materiale til en brochure. Jeg har gerne udført dette forslag.

Jeg har anmodet om en del materiale skriftligt, men det har også været nødvendigt at rejse hen til stedet, for at se på det eksisterende materiale.

Det er skrevet meget om vores van Wouwer, dels med modsigende meninger, der eksisterer også mangeaf hans breve og breve til ham, hovedsagelig på latin. Det gældte om at komme så tæt på sandheden, som muligt. Det var svært at læse de forskellige skrifttræk i de originale dokumenter, som var skrevet med fjerpen. Men jeg håber, at jeg har tydet og overvejet alt rigtigt.

Husum, i november 1982

Werner Sarau

Van Wouwers slægt

Johan van Wouwer stammer fra en gammel brabantisk slægt. Navnet optrådte for første gang i en liste om markgreven fra Antwerpens Escoutettes (spisemestre), det var Gilles van de Wouwere i 1141 og Henry van de Wouwere i 1199, senere Gieles van den Wouwere også kaldet Egidius de Vivario (lat. Dyrehaven) i 1317 og hans søn, ligeledes Gieles, som var kombattant for Baesweiler og blev slået til ridder i 1370. Derefter er stammerne temmelig forgrenede, og der dukker altid de samme fornavne op igen, sådan at det er svært at tilbagefølge vores Johan van Wouwers forfædre. Men det er klart, at de oplysninger, som Noodt og Wilckens har afgivet om hans forfædre, ikke passer.

Efter min efterforskning er det nærmere følgende afstamning, som er rigtig:

Nicolas van den Wouwere
Pelsskindhandler i Antwerpen
gift med Johanna Wesemale
død 1471

Joost van den Wouwere
Pelsskindhandler i Antwerpen
nævnt imellem 1510-1545
gift med Anna Aertssen

Joss van de Wouwere
død 30.11.1562
begravet i Falkonskirken
i Antwerpen

Nicolaus van der Wouwer
Handler i Hamborg
flygtet fra Antwerpen ca. 1560
gift med Sophia von Wittem
død 1599 i Hamborg

Johan van Wouwer
født 1574 i Hamborg
død 1612 i Schleswig

Falkonskirken i Antwerpen er i mellemtiden rivet ned, det er kun Falkonsruinen, som erindrer om denne kirke. Men gravstenen eksisterer på et billede i „Verzameling der Graf- en Gedenkschriften von de Province Antwerpen, 1859, p. 309“. Van der Wouwers våbenskjold, som er afbilledet deri, og som har udviklet sig anderledes i de forskellige stammer, har Johan van Wouwer brugt i sin signetring. Det kan ses her på titelsiden.

Men navnet er af hollandsk oprindelse og må skulle udtales „Wauer“. Den dag i dag taler man i Eiderstedt om „Wauerland“ i Sieversfletherkoog . Friedrich Lindenbruch, en samtidig fra Hamborg, talte om en mand med gøende navn (derfor wau).

Med navnet Wouwere er det det samme; familiens medlemmer har skrevet navnet forskelligt. „e“-et kommer fra den sproglige bøjning på hollandsk. Endda vores van Wouwers far kaldte sig „van der

Wouwer“. Hans søn Johan har bortladet „e“et, sandsynligvis for at synliggøre hans adelige afstamning. Familiens efterkommere har ændret navnet til „von Wowern“.

Seite 7/Side 7

Alment om ham i sin tid

Johan van Wouwer levede fra 1574 – 1612. Det var i senhumanismen og i den udløbende renæssancetid. Tyskland bestod af mange fyrstedømmer. Kajseren, Rudolf II., sad i Prag. Preussen eksisterede endnu ikke i den størrelse, som det senere skulle blive til. Dronning Elisabeth, som senere med Francis Drake sejrede over den spanske Armada og lod Maria Stuart henrette, herskede i England, derefter var det Jacob I., Stuart's søn. I Frankrig sad kong Heinrich IV. fra 1589 – 1610 på tronen som den første Bourbon. I Danmark, hvortil den største del af Norge også tilhørte på denne tid, regerede kong Christian IV. Sverige blev regeret af Gustav II. Adolf, som senere faldt ved Lützen. Imellem Danmark og Sverige rasede den såkaldte kalmariske krig 1611 – 1613. Spanien forsøgte under Philipp II. at undertrykke Nederlandene og at katolifisere dem. Der var religiøse tvister overalt. Det var tiden før den 30årige krig.

Hertug Adolf og derefter hertug Johan Adolf regerede i hertugdømmet Schleswig-Holstein-Gottorf. Schleswig-Holsteins indbyggertal lå på omkring 450.000. Flensburg havde cirka 4-5.000 indbyggere og Husum cirka det samme antal, Tønder og Haderslev måske 1.800.

På det tidspunkt var der gode kornhøster i Schleswig-Holstein, men det spanske søværn besværliggjorde korneksporten til Nederlandene under krigen mellem Spanien og Nederland indtil våbenstilstanden 1609. Det havde meget negative påvirkninger på priserne.

I Tyskland var der planmæssige aktiviteter indenfor kulminedrift fra 1590.

Adelsmændene var klædt på lignende fyrsterne; de var i det mindste på højde med tiden, hvad deres tøj angik. Moden var hovedsagelig præget af den spanske hofdragt.

Seite 8/Side 8

Siden 1582 begyndte indførelsen af den gregorianske kalender.

Hvad malerier angik, levede maleren Peter Paul Rubens fra 1577 – 1640, død i Antwerpen, og hvad musikken angik, blev den første opera komponeret i 1594; i Italien virkede kapelmesteren og komponisten Claudio Monteverdi (1567 – 1643).

William Shakespeare levede også i denne tid i England fra 1564 – 1616.

Seite 9/Side 9

Ungdomstiden

Johan van Wouwer belv født i Hamborg den 10. Marts 1574. Hans ven Geverhard Elmenhorst, en lærd mand, som ligeledes stammede fra Hamborg og levede der, har beskrevet hans levnedsløb kort og unøjagtigt. Først har han tvivlet på fødselsdatoen og efterforsket deromkring. Men i levnedsløbet nævner han præcist den ovenfor nævnte dato. Og det må antages for at være rigtigt, da Elmenhorst havde muligheden for at spørge moderen og begge brødre, som levede til den tid.

Van Wouwer har skrevet til en lærd mand i et brev fra 1574, at han endnu ikke er blevet tyve år, men han har formodentlig gjort sig yngre, end han var, overfor videnskabsfolk, for at hans ydelser skulle blive skønnet endnu bedre i forhold til hans unge år.

Han blev højst sandsynlig født i gaden „Auf der neuen Burg“, da hans far 1573 havde fået denne „arv“. Det blev nemlig overdraget til hans kone og børn efter dennes død 1599.

Hans far var Nikolaus van der Wouwer, som circa 1560 sandsynligvis på grund af religiøst uro i Nederlandene, udløst af spanierne, var flyttet fra Antwerpen (Brabant) til Hamborg. I 1562 giftede han sig med Sophia von Winthem, datter af Sebastian von Winthem fra Nederland, som også boede i Hamborg. Nicolaus var velhavende. Han var købmand og pelsskindshandler.

Johans søster Anna er født ca. 1562. Hans bror Sebastian er født cirka 1564 og hans bror Nicolaus circa 1566. Johan kunne have haft endnu en bror. I statsarkivet Hamborg dukker der en Balthasar van Wouwer op i dokumenterne, som var gift med en Agneet. I 1597, hvor pesten hærgede i Hamborg, var hans barn blevet syg, sådan at hans kone fik understøttelse af fattigdomskassen fra Nederland. Balthasar har derfor sandsynligvis ikke været i live mere i 1597.

Seite 10/Side 10

Hamborg havde i 1589 circa 40.000 indbyggere. Den havde åbnet sine døre for udvandrende hhv. flygtende mennesker fra Nederlandene. Under den første halvdel af det 17. århundrede, var der påviseligt circa 10.000 mennesker fra Nederlandene i hamborg.

Byen, som var indrammet af dæmninger, rækkede i vesten til den „Neuen Wall“. Jungfernstieg var dengang en dæmning til at beskytte mod Alsteren. Denne dæmning mandede ind i Dammtor. Sydlig, hvor Alsteren munder ind i Elben, var byporten Scharthor. Indenfor denne port blev børnehjemmet bygget og udenfor porten var der forskellige ejendomme og haver, hvoraf faderen også havde én. I østen var der en dæmning, hvor hovedbanegården ligger i dag. Vejen gennem Hospitalsporten førte til Wandsbek.

I 1582 har faderen modtaget en „arv“ på vejen Spitalerstrasse og et år senere én til grund med have, som han stillede til rådighed for de fattige. De boliger, som blev oprettet her, blev senere kaldt Gudsboliger. Faderens stiftelse, altså oprindeligt på vejen Spitalerstrasse, findes der endnu den dag i dag i Tarpenbeckstrasse, men under et andet navn. 1583 har familien boet i Spitalerstrasse.

Johan var altså en nyankommen. Da han var syv år gammel, blev hans søster allerede gift med Albert von der Fechte. Han har sandsynligvis ikke haft ret meget ud af sine barndomsår. Allerede fra hans tidligste ungdom viste det sig, at han var begavet. Han gik på Johannesskolen i Hamborg, som senere kaldes Johanneum, hvor Werner Rolevinck (Rollfinck) var rektor fra 1575 – 1590. Her blev han forberedt til optagelse på et universitet. Denne rektor var hans præceptor. Han begreb hurtigt det latinske og græske sprog samt andre fag, sådan at han efter kort tid var forud for alle andre. Han skulle allerede have forladt skolen, da han var elleve år.

Efter skoletiden sendte hans far ham til Marburg.

Seite 11/Side 11

Studentertiden

Sådan kom van Wouwer altså til det hessiske Marburg. Det hessiske hof sympatiserede med calvinismen. Til denne tid var universiteterne tilpasset landsfyrstens tro.

Han studerede jura i Marburg. Men om han allerede begyndte der, da han var elleve år, er tvivlsomt, for i 1585 udbredte pesten sig i Marburg. I matriklerne, som eksisterer den dag i dag, kan man ikke finde hans navn i årene 1585 – 1588. Men det betyder ikke, at han ikke har studeret der; for navnene blev enten noteret af studenterne selv eller af rektoren efter gehør. Et lignende navn dukker op under 1589; studenten kom fra Hamborg. Dette navn står direkte under Caspar Rhedenius' navn. I 1590 var van Wouwer til en offentlig eksamen under denne Rhedenius, som var formanden. Han talte om „Tesen om lovmæssig beskyttelse af blodbeslægtede“, naturligvis på latinsk, som var videnskabsmændenes sprog dengang. Hvor lang tid han var i Marburg var uvis.

1591 besøgte professor Justus Lipsius fra Leiden van Wouwers forældre i Hamborg. Dette besøg har sandsynligvis været afgørende for, at han blev sendt til det unge universitet i Leiden i Nederlandene af hans far, da han var 18 år.

Dette universitet var til den tid en højborg for humanfrihed i Europas religionstvister, grundet et år efter belejringen af spanierne, altså 1575. I begyndelsen af det 17. århundrede var det det førende universitet i Europa.

Van Wouwer studerede fem år i Leiden og forstsatte sit jurastudium, men helligede sig også andre videnskaber og antikken. Den berømte humanist og philolog Justus Lipsius var professor ved universitetet og senere den berømte franske philolog Josef Justus Scaliger.

Seite 12-13/Side 12-13

Matriklen i Leiden viser blandt andet følgende registreringer:

2.9.1593	Immatrikulering: Litterae
1594	Recension: Philosophie (bor hos Vid. Holman, teologiprofessoren Joh. Holmanns enke)
1595	Recension: Jura (bor hos Vid. Holmann)
1596	Recensionsliste mangler
1597	der er ingen recension registreret over van Wouwer.

Van Wouwer skrev til sin fætter Sebastian von Bergen i Hamborg i 1594, at han ikke var tilfreds med sine lærere. Han holdt efter et forslag fra universitet i januar 1594 et foredrag over menneskets sande størrelse på latinsk.

Studenterforbindelser var endnu ikke nationalt udpræget i Leiden på dette tidspunkt. Duelforbud, et strengt byregiment og våbenforbud bevarede Leiden for ukontrolleret sædelighed, som herskede på andre universiteter.

Under sin studentertid i Leiden havde han omgang med studerede humanistiske mænd, som var eller blev almen kendte mænd, bl.a. med professor Scaliger, professor Janus Gruter, Daniel Heinsius, Blyenburg, Scriverius, Meursius, Merula, Vulcanius og Dousa, men ikke med begge de calvinistiske teologer Jacobus Arminius og Franciscus Gomarus. Hans tendens til calvinisme var altså ikke så stor, som det siges i en del af dokumenterne om ham.

Indimellem opholdt han sig i Hamborg, i august 1593, borte fra Leiden. I juni hhv. juli kørte han fra Leiden til England. Han skrev til Janus Gruter fra Grounwick, at pesten rasede så kraftigt i London, at der døde circa 2.000 mennesker hver uge; han måtte forlade landet hurtigt igen.

Van Wouwer begyndte allerede at skrive under sin studentertid, han offentliggjorde 1595 „Petronius“, en forfatter om antikken til Neros tid, forsynet med kommentarer, og har dedikeret

dette værk til Scaliger. Det er blevet trykket i 1604 i Leiden, 1626 og 1634 i Amsterdam, og 1629 igen i Hannover.

Han har også forfattet og udgivet et festskrift til Damasius Blyenburg, en patriciers bryllup i 1596.

Han forsøgte fra Leiden af at komme i skoletjenesten i Hamborg by, men det mislykkedes.

1595 døde hans søster, Anna von der Vechte, hvortil han også skrev hans medfølelse den 28.5.

I løbet af de sidste to år i Leiden, har han dirigeret den adelige yngling von Scagen og Bergerhorns liv og studium. I 1595 var han ude at rejse sammen med ham over nogle måneder i træk. Van Wouwer blev på grund af sine hyppige udflugter i omgivelserne og omsorg for disse sandsynligvis opholdt fra sit studium, sådan at han derfor ikke har afsluttet med en doktorgrad.

På samme tid som han studerede Heinrich Lindenbruch også i Leiden. De har sammen forsket om antikkens forfattere.

Seite 15/Side 15

Ophold i Frankrig

I slutningen af 1596 gik van Wouwen først fra Leiden til Gallien, som i dag er Frankrig. Hans ven Heinrich Lindenbruch, som han engang kaldte sin bror, gik med ham. I foråret og om sommeren det næste år var de i Paris. Van Wouwer havde kontakt med forskellige videnskabsmænd som Jacob Bongarsius, en af kong Heinrich IV's største statsmænd, sammetids humanist, og brødrene Dupuy, franske humanister, derudover Petrus Danielus, der var advokat i Orleans og justitiar i abbediet i Fleury, men specielt med Dominicus Baudius, som han havde et nært venskab med indtil sin død.

De fandt et bibliotek i Paris, som efter hans mening kunne måle sig med det berømte bibliotek fra antikken i Alexandria. Deri var der sjældne manuskripter og manuskripter, som ikke nogen havde været opmærksom på indtil da.

Den berømte bogsamling fra St. Victor-klostret fandtes også i Paris. Van Wouwer og Lindenbruch skulle have stjålet 16 uerstattelige manuskripter fra dette kloster; en munk har beskyldt dem for det. Lindenbruch var derfor i fængsel i kort tid. Det er ikke kendt, om van Wouwer også var i fængsel. De har i hvert fald begge to påstået, at de var uskyldige, hvad nok også er korrekt, for de blev løsladt igen efter formidling af den berømte franske humanist Pierre Dupuy. Lindenbruch rejste straks tilbage til Hamborg derefter. På grund af denne sag kaldte man dem begge „les Corsaires de Hambourg“ i Frankrig.

Van Wouwer flyttede så videre til Lyon i efteråret 1597. Undervejs blev han taget til fange af røvere, udplyndret og kvæstet. Han slap fra det med nød og næppe.

Efter en invitation fra biskoppen Guittardus Rataeus gik han til Montpellier. Her havde han kontakt med Isaak Casaubon, en professor og præst, i februar 1598, som understøttede ham meget. Han skrev til Heinrich Lindenbruch fra Montpellier, at han nu var hos Casaubon, den mest lærde mand i denne tid og en meget venlig mand.

Seite 16/Side 16

I 1598 udgav van Wouwer den antikke forfatter Apollinaris Sidonius' værk, Arvesens biskop, som han havde revideret og forsynet med kommentarer. Den blev trykket i Paris og 1617 i Hannover.

Manuskriptet havde han fundet i biblioteket St.-Viktor. Han har dedikeret dette værk til biskoppen Rataeus.

I juni 1599 var van Wouwer i Paris igen og mødte sin navnefætter Jean a Wouwer fra Antwerpen. De er i familie med hinanden og blev let taget fejl af af videnskabsmændene, da de begge to arbejdede med litteratur. Jean var gift.

Kort tid derefter var van Wouwer i Leiden igen og i februar året efter i Hamborg.

Hans far døde 1599 og er bisat i St.-Nicolai-kirken i Hamborg. Gravstedet findes ikke mere.

Det åndelige liv omkring 1600-tallet stod i humanismens tegn, som borgerne egentlig ikke havde noget med at gøre. Derigennem at videnskabsmændene isolerede sig, er udveksling af synspunkter udover den latinske bog blevet diskussionstema igennem det latinske brev. Den, der modtog det latinske brev fra en humanist som Chyträus o.a., senere også van Wouwer, var optaget i denne akademiske kreds og havde forbindelse med den europæiske humanismes anerkendte mænd – som Scaliger, Dousa, Meursius, Heinsius, o.a.

Seite 17/Side 17

Ophold i Italien og Prag

Italien var målet for alle litterarisk-, historisk- og kunstinteresserede. Antikkens ånd var stadig levende her. Jeg kunne ikke konstatere hvornår og hvorfra van Wouwer rejste til Italien. Han har i hvert fald opholdt sig der i to år. Det første brev, der kan konstateres, stammer fra Firenze fra den 16.6.1600 til hans fætter Sebastian von Bergen i Hamborg. Det handlede om hans bror Sebastian, som var lagenhandler i Hamborg. Indimellem opholdt han sig i Frankfurt i september på grund af sin bror Nicolaus.

Van Wouwer arbejdede intensivt med bibliotekernes bog- og manuskriptsamlinger og gav mange andre videnskabsmænd tip. Dertil har han opholdt sig i følgende byer:

Juni til december 1600 i Firenze,
januar til februar 1601 i Rom,
foråret i Neapel og Sicilien,
sommer igen i Firenze,
oktober i Venedig,
november i Rom,
december i Firenze,
fra Januar 1602 i Genua, Pisa, Mailand, Mantua,
Siena, Verona,
derefter i Rom til april 1602,
maj i Venedig,
juni i Rom,
derefter fra Venedig til Prag.

På grund af hans åndsevner blev han værdisat og æret af folk som fyrster, hofstatens medlemmer og af lærde folk. Han skrev til von Bergen i 1601, at han var blevet tilbudt en tjeneste under den største og mest hemmelige af alle Statsministre ved storhertugen fra Firenze's hof. Men på grund af misundere (1.000 brutusser), skal han have løbet sin vej i rette tid med et påskud om hans skrøbelige helbred.

Seite 18/Side 18

Om sommeren er han så rejst tilbage til Firenze på grund af heden i Rom, men også for at sige tak til fyrsten, som var velsindet overfor ham. Her har han også mødt greven von Hohenzollern. I Rom tilbragte han udover samtaler med videnskabsmændene og kardinalerne sin tid med at efterforske vaticanets og Medici's bibliotek og andre offentlige biblioteker, men også med at samle på specielle manuskripter fra antikke forfattere og inskriptioner på monumenter.

I Rom lod han et gammelt monument „Columnia Antoniana“ aftegne med store omkostninger, for at være Janus Gruter, professor i historie i Heidelberg, behjælpelig med samlinger af inskriptioner. Gruter var så begejstret, at han skrev, at han ville hellere kysse denne skitse end sin brud, som han var i færd med at gifte sig med. Van Wouwer har hjulpet ham med forskellige inskriptioner.

Van Wouwer skulle også have haft tilgang til pave Clemens VIII efter formidling igennem kardinalerne. Der står ikke noget herom i hans breve, hvor han ellers beskriver alt udførligt. Men G. Elmenhorst har optaget denne begivenhed i hans levnedsbetegnelse, måske har van Wouwer nævnt det overfor ham engang mundligt.

Dengang opstod der et rygte om, at han var gået over til den romisk-katolske tro i Rom. Men han har modsagt dette rygte i et brev til Baudius 1603 og formodede rænkesmedene under Nederlænderne og tyskerne i Rom, som kunne have fået mistanke på grund af hans fortrolige omgang med kardinaler og pavelige prælanter. Han nævnte endda navne. Han ville advare alle dem, der rejste til Rom, mod deres egne landsmænd. Efter hans ophold i Italien har han ikke haft forbindelse med kardinaler mere.

Efter at van Wouwer allerede den 16.7.1601 og før da allerede i april, var blevet inviteret til Prag, mødte han så op på kejser Rudolf II's humanistisk prægede kejserhof i juni 1602.

Seite 19/Side 19

Kejser Rudolf var ensom på sin kejsertrone. Han interesserede sig mere for slebne sten, malerier, naturens undere og stjernehimlen end for politik. Han overlod meget til rådmændene, som derigennem fik en stor indflydelse. 1599 havde han gjort den danske astronom Tycho Brahe til sin hofastronom, men han døde den 24.10.1601 i Prag. Johannes Kepler var Brahes hjælper, som blev Brahes efterfølger som kejserlig matematiker. Van Wouwer har sandsynligvis mødt ham 1602 ved kejserens hof.

Van Wouwer selv opholdt sig to måneder i Prag, speciel i selskab med den kejserlige rådmand Joh. M. Wacker von Wackenfels. Hoffets mænd med stor indflydelse sørgede for, at han fik et højtstillet amt. Han skrev til Baudius, at man havde valgt ham til kejserlig rådsmand. Han havde fået en ikke så dårlig løn med det samme for to måneders ophold. Men han havde ikke modtaget amtet endnu. I august 1602 forlod han Prag, for at forrette trængende forretninger i hans hjemland. Han skrev til Baudius 1603, at det kejserlige amt var stadig åbent for ham.

Seite 21-23/Side 21-23

Litterarisk tid i Hamborg og Wandsbek

Efter hans rejser gennem Frankrig og Italien var van Wouwer i Hamborg fra september 1602 til begyndelsen af 1603, så kørte han tre måneder til den nordlige kyst, hvorved han engang led skibsbrud. Han opholdt sig også længere tid på Benedikt Ahlefeldt zur Lehmkuhlens borg og underviste der dennes søn Friedrich Bertram. Så gik Friedrich Bertram til Leiden, hvor Dominus Baudius modtog ham på grund af hans opdragelse fra van Wouwer.

Derefter optog van Wouwer igen sine studier, som allerede havde beskæftiget ham som yngling, i Hamborg. Herfra havde han ofte brevveksling med Scaliger, Baudius, Heinsius, Gruter, Scriverius, Velser, Meursius og Kirchmann; han stod også i forbindelse med Lipsius. Derudover hørte han til hamborger humanistenkredsen, som stod under stor indflyddelse af Scaliger og philologerne fra Leiden. Efter 1597 skal van Wouwer have været midterpunktet i det videnskabelige liv i hansestaden Hamborg.

Ved siden af forsøgte han at komme ind i byen Hamborgs tjeneste, som han allerede havde forsøgt i 1595. I 1600 havde han vist en vis bitterhed til von Bergen i et brev på grund af valget af senatorene i Hamborg, for han ville gerne selv have været senator. Han forsøgte hele tiden og igen at tjene sin fædrene by, men var ikke tålmodig nok. I 1604 havde rådet besluttet at forfremme ham, „Forfremmelse af Johan van Wouwer, vores borgers søn, agtværdig og højt uddannet, sprogkundig med mange sprog, erfaren og dygtig, udgiver af mange bøger“. Rådets brev blev sendt til de gesandte i Lübeck, og det krævede et svar. Hvorfor det ikke blev til noget, kunne ikke konstateres.

1603 dedikerede van Wouwer den danske konge Christian den IV. en vidtløftig takketale (Panegyricus) af taknemmelighed mod de holstenske riddere. Hamborgerne tillod først salget, da han havde revideret de første sider. Kong Christian den IV. og hans omgivelser følte sig ikke tiltalt, og takkestalen faldt heller ikke på god jord i Hamborg, navnlig da Christian den IV. galdt som en farlig nabo. Scaliger og Baudius havde kritiseret van Wouwers stil, forordet havde desuden været for lang. Van Wouwer undskyldte sig med at bogtrykkeren havde presset ham. Hele takkestalen er skrevet på latin.

1603 udgav van Wouwer sit mest betydelige værk „Tractat de Polymathia“ ved Frobenius i Hamborg. I det samme år blev det også trykket i Leiden, 1604 i Hamborg igen, derudover 1633 i Antwerpen, 1665 fra Thomasius i Leipzig med en retfærdiggørelse fra van Wouwer, og i 1701 i Leiden igen. Alle hans værker er skrevet på latin. Da det er det mest betydelige af hans værker, skulle det være på sin plads at opremse de temaer, som behandles i 31 kapitler: Sprogvidenskab, logistik, digtning, historie, lærdom, kritik, logik, retorik, mathesis, almene grænser for kunst, encyclopædi, philosophice architectonica, liberal videnskab, årsager til tøjlesløs livsvandel og dårlig uddannelse, misundelse og havesyge.

Der fandtes kritik og ros. En fransk videnskabsmand fra den tid har endda påstået plagiat, han skulle have skrevet noter af fra Casaubon i Montpellier i Frankrig. Men Casaubon har ytret, at han glædede sig over, at den yderst veluddannede unge mand delvist havde overtaget bearbejdningen af det samme materiale, som han havde. I hvert fald var videnskabsmændene meget misundelige. Til den tid fandtes der ikke en såkaldt ophavsret. Amsterdams kirkehistories senere professor Gerard Joh. Voss, som van Wouwer understøttede i dennes studentertid, har anvendt den del af polymathiaen til sine værke uden at nævne van Wouwer. Men mange videnskabsmænd i det 17. og 18. århundrede har til enhver tid værdisat værket højt.

1603 udgav van Wouwer ligeledes den antikke forfatter og kirkefader „Tertullianus“ med kommentare og revideringer fra ham selv og fra andre videnskabsmænd. Han fandt det gamle håndskrift i vaticanets bibliotek. Skaderne var udkåret som ikke reperable af de fleste kritikere. Den blev trykket 1603 og 1612 i Frankfurt am Main og Oxford og 1634 i Paris.

Værket fra den antikke forfatter Julius Firmicus Maternus om den hellige tros fejl, blev også udgivet i 1603, efter at han havde revideret den og forsynet den med kommentare. Den blev trykket i boghandlen Frobenius. I det samme år lod han også værket Octavius fra Minutius Felix og værket om nyttesløsheden af Cyprianus af Hamborg's afgudsbilleder trykke ved Frobenius. Disse værker ville han allerede udgive i Italien 1601. På grund af Minutius Felix's udgave opstod der en tvist med Elmenhorst, som Jos. Scaliger fra Leiden har bilagt. Firmicus'en, Felix'en og Cyprianus'en blev senere udgivet i en sammenfatning, det var i 1645, 1652, 1666 og 1672 i Leiden og 1678 i Oxonia (Oxford).

1606 har van Wouwer ladet et yderligere værk trykke ved Frobenius; det var bearbejdningen af det antikke værk fra L. Apulejus, forsynet med kommentare. Han havde manuskriptet fra Janus Gruters bibliotek i Pfalz. Mange ting fra denne forfatter var stadigvæk uklare og galdte som håbløs under andre videnskabsmænd. Apulejus kan takke van Wouwer for, at det er læsbart i dag. Værket blev eftertrykket 1623 i Leiden.

Mange af de værker, som han har forfattet, er gået tabt med tiden. Men de nævnte kan findes i dag i forskellige tyske biblioteker. Elmenhorst har opremset yderligere 12 i hans levnedsbeskrivelse, Moller yderligere 11 i hans „Cimbria literata“. Disse 23 værker er ikke oplistet mere i Schrøders hamborgske forfatterleksikon fra 1883.

Seite 24-26/Side 24-26

Han havde rigtig mange misundere og var ofte udsat for dårlig omtale. Selvom han ringeagtende omtalte disse folk som „røvere af hans gode ry“, so ærgrede han sig for sig selv derover.

Van Wouwer har boet hos familien Joachim Kellinghusen på vejen Huxter, en vej, som fandtes i Hamborg indtil for kort tid siden, på grund af en tvist med sin egen familie. Hvad det var for en tvist, kunne ikke konstateres. Han skrev i oktober 1594, at hans bror (sandsynligvis Sebastian) skulle have én på hovedet for hans al for frie livsstil. Han beklagede sig i juni 1600 over hans bror Sebastians stædighed, og i august og december 1601 klagede han over begge brødre.

Joachim Kellinghusen var gift med en Anna Scharmbeke. De havde fire børn sammen, Nicolaus, Christoffer, Elisabeth og Cillie. Van Wouwer værdsatte Anna K. og har sandsynligvis holdt mange procedurer ud på grund af hende, specielt ting på grund af huset på vejen Huxter. Han havde allerede dengang et skrøbeligt helbred, og hun har bistået ham i sygdom og ulykke, krops- og livsfare efter eget udsagn. På grund af det meget gæld, som Kellinghusen havde, var det meget gråd og mange klager i familien. Kellinghusen lavede rænkede forretninger efter van Wouwers udsagn. Hans partner var en vis Walrave, som næsten var blevet dræbt af Kellinghusen's søn. Van Wouwer har hentet Sebastian von Bergen til at formidle.

På grund af disse omstændigheder følte han sig så medtaget, at han gik på landet til Wandsbek. Derfra, og senere fra Gottorf, har han hjulpet Annas mand og betalt meget af deres gæld for Annas skyld, so huset på Huxter til sidst tilhørte ham. Men han trængte efter at komme af med det hus igen så hurtigt, som muligt, igennem formidling af hans fætter von Bergen. Det lykkedes ham ikke, da han døde tidligt.

1604 skulle van Wouwer også have opholdt sig ved Hertug von Holstein, Johan Friedrich, ærkebiskop fra Bremen's hof. Han lod ham ikke gerne gå igen.

Fra midten af 1604 af var juristen og advokaten Johan van Wouwer pagter på slottet Wandsbek i Breide Rantzow. Det ser ud til, at han har været det til 1610. Indtil 1607 har han kun forladt Wandsbek i kort tid ad gangen. Han boede også der et stykke tid i 1608 og havde inviteret Elmenhorst til et måltid; han ville hente ham med vognen. Den 10.12.1609 og den 3.1.1610 har han også opholdt sig der. Han nævnte salget af en hest til en hamborger byggeherre i et af sine sidste breve fra Wandsbek og forklarede frem og tilbage, hvor meget man kunne tjene ved at holde køer på en pagtet grund i et andet brev. Han havde en garvemølle i Wandsbek og en forpagtet en kornmølle til to nederlændere som fremforpagtning. Han skulle i øvrigt forvalte domstolen som pagter. Han skrev engang, at han skulle afhøre en masse vidner på grund af et mord.

På grund af hans smidighed blev han i begyndelsen af 1606 af Rantzowerne von Wandsbek sendt til Hertugen von Braunschweigs hof på grund af uro i Braunschweig, hvor der mødtes mange kongelige

og kejserlige udsendinger. Han skildrede senere i et 6 sider langt brev på latinsk fra Bremen af afløbet og hændelserne omkring Braunschweig.

Han kørte også efter ordre fra Rantzower fra Bremen af til det spanske Belgien til Brüssel til ærkehertugen Albert (eller Albrecht) von Østrig som dennes guvernør og rådgiver. Han brugte hele sommeren 1606 til at opfylde sine opgaver og vendte syg, ja egentlig halv død, tilbage til Hamborg. Anna Kellinghusen, som også opsøgte ham i Wandsbek, passede ham der.

Man skal forestille sig, hvordan vejene så ud dengang, dertil kom de ubekvemme rejsekareter, der var utilstrækkelig affjedrede, og så de primitive mellemstationer til overnatelse i forhold til vores forhold i dag, derudover dagelange hhv. ugelange rejser, før man var kommet til målet. Det var intet under, at disse rejser tog hårdt på ham. Han havde foretaget mange af disse rejser. Vanskelighederne skal betragtes i lyset af, at f. eks. en rejse fra Flensborg til Hamborg tog 4 – 5 dage.

Seite 27-28/Side 27-28

Tjeneste i Ostfriesland

Greve Enno III. fra Ostfriesland havde allerede for nogle år siden bedt van Wouwer om at komme til Ostfriesland. I slutningen af 1606 havde man tilbudt ham en stilling som hofmester. Men det var for lidt. I et brev til kansleren Thomas Frantzius i Aurich, tidligere professor i Wittenberg, fra den 18.12.1606, bad han derfor om en ansættelse som rådsmand. Derved nævnte han sin juridiske uddannelse og politiske erfaring. Man efterkom hans bøn. Beskikkelsesdiplomet er udstedt den 6.2.1607 i Esens med beskikkelse som rådsmand og hofmester med 400 rigsdaler årsløn, 2 tjenere, fri kost og logi og 2 heste.

Han tiltrådte stillingen i Aurich i maj 1607 og skulle opdrage grevens sønner. Da han ankom var byen Emden i krig med greven. Ostfriesland var meget nær på at blive destrueret. Denne krig varede til december 1607, hvor de fra Emden endelig, knurrende modtog generalstatens (Nederland) fredsforslag. På grund af denne uro, der blev udløst af Emdenerne, sendte greve Enno van Wouwer med sine tre sønner til Gottorf i Combrien (Schleswig-Holstein) i juli 1607 til sin svoger, hertugen Johan Adolf. Greve Enno var nemlig gift med dennes søster Anna. Sønnerne var den otteårige Edzard Adolf, den femårige Rudolf Christian og den toethalvårige Ulrich. Denne Ulrich skulle senere have sagt om van Wouwer, at han havde været en streng hofmester; han gjorde ofte deres rygge blå med kammertjenerens jernalbueben. Hans efterfølger, Nicolaus Kellinghusen, havde været for from; de havde ikke villet lære noget af ham. Van Wouwer havde sørget for at Joachim Kellinghusens søn havde fået denne stilling.

I Gottorf har van Wouwer sandsynligvis været sammen med grevens sønner indtil januar 1608, for i januar 1608 skrev han et brev til Friedrich Lindenbruch, Heinrich Lindenbruch's yngste bror, fra Gottorf. Derudover var de foreløbige fredsforhandlinger med Emden først blevet afsluttet i december 1607.

I Gottorf var Hertug Johan Adolf så imponeret af ham, at han måtte love hertugen, at træde i hans tjeneste. Det gjorde han så; for han betegnede den ostfriske hof som liliput i sammenligning med den gottorfske hof.

Hertug Johan Adolf gav ham allerede en beskikkelse som rådsmand den 4.10.1607 med den betingelse, at han stadig skulle tjene som rådsmand for svogeren Enno.

Det er ikke klart, hvilke opgaver van Wouwer fik i Ostfriesland, da han kom tilbage fra Cimbrien. I hvert fald var han allerede i marts 1608 i Den Haag og har på opfordring af greven Enno deltaget i fredsforhandlingerne mellem Nederlandene og Spanien. Det handlede om den 40-årige krig under

inddragelse af Ostfriesland. Hans deltagelse er bevist igennem hans breve til Sebastian von Bergen fra Den Haag fra marts og maj 1608. I eksisterende litteratur om Ostfriesland fra denne tid, bliver han ikke nævnt.

Under hans tilstedeværen i Den Haag skal han have skrevet en „Carmen“ til ære for den spanske feltherre Marquis Spinola. Denne feltherre er blevet kendt gennem maleren Velasquez, som har malet ham i et maleri.

Her i Ostfriesland har van Wouwer stiftet venskab med nederlænderen Johan Clausen Koth Rollwagen, som stod i tjeneste for greven Enno, og rådsmanden Wiarda, som han senere korresponderede med fra Gottorf af. Rollwagen var mennonit.

Det ser ud til, at han har opgivet sin stilling i Ostfriesland i juli. Han er så gået til Hamborg over Stade og Wandsbek, har ordnet forskellige ting her og betalt bøger ved Frobenius og Lindenbruch. I denne tid har han besørget sin vin fra det „ærbare råds vinkeller i Hamborg“.

Seite 29/Side 29

Gottorfer tiden

A) Gottorf

Hertug Johan Adolf, født i 1575, yngre søn af hertugen Adolf, som lod Husumer slot bygge, regerede i Gottorf siden 1590. Begge hans ældre brødre, Friedrich II., død 1587, og Philip, død 1590, har kun regeret i kort tid.

Hertug Johan Adolf var blevet opdraget ved et calvanistisk præget hof i Hessen, og han understøttede videnskaben meget. Han var også liberal indstillet. Han giftede sig med Augusta, den danske kong Christian den IV's søster.

Hertugdømmet Schleswig-Holstein-Gottorf var ikke et sammenhængende territorium. Kongelige amter afbrød sammenhængen; amtet Tønder ved vestkysten tilhørte f.eks. hertugen, amtet Flensburg med Bredstedt tilhørte kongen, amtet Husum og Eiderstedt med Norderdithmarsken tilhørte hertugen og syderditmarsken tilhørte kongen. Øen Helgoland hørte til Gottorf. Fyrstedømmet Gottorf var i 1618 5.800 kvm stor og havde cirka 150.000 indbyggere. Lollfuss og Freidrichsberg tilhørte endnu ikke til byen Schleswig.

Slottet Gottorfs daværende udseende må tilsvare billedet fra 1584. Der så med sin østfløj og nordfløj ud, som det gør i dag. Det såkaldte slagtertårn stod i nordvesthjørnet. Den store dæmning til fjorden Schlei, hvor i dag hovedvejen er, var blevet anlagt til fordel for slotgraven i 1582. Tre stærke bastioner var blevet anlagt til slottets beskyttelse. Der lå tre haver udenfor slotgraven. Det store haveanlæg, som strakte sig til Hesterberg, eksisterede endnu ikke. Der, hvor højesteretten ligger i dag, lå en „Hortus“ med en lysthave, som også blev betegnet som køkkenhave. Der eksisterede også et forbygning „Meyershof“, som forsynede gården med landbrugsprodukter.

Seite 30-31/Side 30-31

Indeni slottet var der et kapel med orgel og talerstol i nordfløjen. Bønnestolen blev indbygget i tiden fra 1609 – 1614. Biblioteket var blevet indrettet i tre hvælvede rum i 1606. Kancellirummene lå i den sydlige forbygning.

Ved hoffet talte man højtysk omkring 1600-tallet, indenfor kirken plattysk. Den samlede tone ved det Gottorfske hof var præget af solid selskabelighed. Der blev drukket meget, hovedsagelig øl og vin.

Der blev også spist meget, gerne fisk, derudover vildt, fjerkræ, okse og svin. Kartofler var ikke indført endnu; de nævnes først omkring 1623. Der fandtes ingen gafler til denne tid. Omkring 1597 sørgede hofkøkkenet dagligt for mad til 433 personer fra ethvert niveau.

I den tid van Wouwer var der, var følgende kunstnere i tjeneste ved hoffet:

Conterfeyer Abraham de Keister,
beskikket 1604 og levede endnu i 1624;

Conterfeyer og kunstmaler Jacob von Voordt,
beskikket 1598;

Billedhuggeren Wilhelm Schmidt,
levede 1597 – 1635;

Smeden, guldsmed og håndværker
Marten von Brüssel,
beskikket 1598, død 1629;

Snitteren Nicels Carstensen fra Husum,
som gjorde tjeneste i Husum men også i
Schleswig fra 1604 – 1632;

Billedsnitteren Andreas Salgen,
senest fra 1609.

En af Conterfeyerne kunne have malet billedet af van Wouwer, som hænger i biblioteket.

En dr. Matthias Carnarius (oprindeligt med navnet Vleeschouder) var hertugens livlæge, ligeledes senere dr. Steffan von Schönefeld, som også har behandlet van Wouwer.

Ved hoffet var der også ansat paukere og trompetister. Tre trompetister, som kunne ride, dannede en del af hoffets orkester. Der blev også betalt løn til en tårnblæser. Allesammen havde fri mad og drikke.

Vejen fra slottet Gottorf til domkirken, hvorfra dens 107 m høje tårn først blev bygget i årene 1888 – 1894, gik igennem landsbyen Lollfuss. Snavs og skidt forpestede luften. En klage til hertugen derover i 1613 var succesrig. I Lollfuss slog højere hofansatte og flere kunstnere og håndværkere sig ned.

Syd for slottet lå Kratzenberg, i dag hedder det Friedrichsberg.

Med undtagelse af Eiderstedt og Nordstrand gjaldte den jyttiske lovbog fra Waldemar den II. i hertugdømmet Schleswig, og i hertugdømmet Holstein Sachsenspiegels (Tysklands middelalderlige retsbog) statutter. Byerne havde særrettigheder.

Seite 33/Side 33

B) Ansættelse som hofråd og kammerråd

Følgende grunde har bevirket, at van Wouwer har modtaget rådsbeskikkelsen på Gottorf:

1. Hertugen, som var en lærd mand, havde sympati for ham,
2. De fælles interesser, især fælles opfattelse af en moderne stat og omkring kulturelle ting,
3. Hertugen havde 1606 opbygget en kostbar bogsamling,

4. Håbet om en bedre løn og en hæderlig betjening,
5. Naboskabet til sin fødselsby Hamborg.

Beskikkelsen til rådsmand fra oktober 1607, som allerede nævnt, modtog han skriftlig den 31.10.1607 på Gottorf. Dermed var en årlig løn på 200 rigsdaler forbundet, som skulle betales „auffen Umschlag“ [i en konvolut] (i Kiel), derudover erstatning af omkostninger til forretningsrejser efter fremlagte regninger.

Til sin tid var der inviteret folk fra Bremen, Hessen og Nederland til besætning af rådsstillingen, men det var van Wouwer, der var den mest fremragende og som fik stillingen.

I slutningen af 1607 var van Wouwer meget tæt på at få en stilling som domsherre i Lübeck efter hertugens anbefaling, men det ville han ikke! Om han senere blev domsherre, er ikke overleveret. Men i bilaget til hans testamente anordnede han, at „dokumenterne, som har med mit Canonicat at gøre, skal udhændes til Friedrich Bartram von Alefeldt zur Lemkühlen igen“.

I juli 1608 kom van Wouwer så endelig til Gottorf. Der var en kansler, Niels Junge, en Ditmarsken, ansat siden 1598.

Under van Wouwers ophold med den ostfriske greves drenge, hvor han også var hofmester for hertugens sønner, Friedrich, Adolf og Hans, blev han i begyndelsen af oktober 1608 hofmester for den unge herre (sandsynligvis den senere Hertug Friedrich).

Han fik også overopsynet over hertugens bibliotek. Fra marts af var juristen og calvinisten Matheus Chitraeus bibliotekar for 50 rigsdaler og fri kost og logi ved hoffet. Denne blev også i det samme år rådsmand ved hoffets domstol. Senere blev hans studiekollega Henricus Lindenbrog (Heinrich Lindenbruch) bibliotekar for 125 rigsdaler og fri underholdning ved hoffet på van Wouwers opfordring under følgende betingelser:

1. Biblioteket skulle sættes og holdes i fin orden,
2. Bøgerne skulle opdeles i kategorier,
3. Der skulle udfærdiges en inventarliste,
4. Der måtte ikke sælges nogen bøger uden rådsmanden van Wouwers kendskab,
5. Daglige visse horas til hertugens sønner.

Biblioteket var og blev til en samling af en rig skat af navnlig håndskrifter fra middelalderen. Van Wouwer var en ivrig samler og forsøgte at udnytte hans forbindelser til de lærde mænd for at købe bøger og håndskrifter fra udlandet. Geverhard Elmenhorst og Friedrich Lindenbruch, begge med bopæl i Hamborg, har hjulpet ham meget med det, derudover beskikkelsen af boghandleren Georg Ludewig Freoben (Frobenius) fra Hamborg som hofleverandør.

I biblioteket hængte blandt andet portrættet af van Wouwer. Det er sandsynligvis gået tabt ved overdragelsen til det hertugelige bibliotek ved det kongelige danske bibliotek i København i det 18. århundrede. I hvert fald kan det ikke findes mere. Det store katalog over den overdragede, hertugelige bogsamling befinder sig stadigvæk i kredsbiblioteket i Eutin. Van Wouwer har uden tvivl gjort sig fortjent ved udviklingen af Gottorfer biblioteket.

Efter at han sluttelig blev i Gottorf, blev van Wouwer kammerråd hhv. fik han titlen som kammerråd, også hr. kammerråd. Han var den første af råds mændene, som fik titlen kammerråd. I beskikkelsesdiplomet nævnes denne titel ikke, men kun i brevenes adresse. Det er sandsynligvis kun en henvisning til de foretrukne råds mænds fortrolige stilling.

Kammersagerne omfatter for ham de hemmelige sager og finansvæsenet. I Gottorf var den økonomiske nød konstant, grundet til dels ekstravagant holdning ved hoffet. Således var det van Wouwers opgave, sammen med hofmarskallen, som var ansvarlig for den sparsommelige omgang i køkkenet, at kontrollere vinens ugesedler samt køkkenskriveren. Van Wouwer forsøgte at finde en vej ud af den økonomiske nød, men med mindre held. Han har forhøjet forskellige afgifter og formindsket udgifter; f.eks. fik Staller von Eiderstedt indtil 1611 1.000 rigsdaler årsløn; denne løn sænkede han til 400 rigsdaler. Afgiften for den årlige anerkennung af Helgolands beboere blev sat op fra 72 rigsdaler til 80 rigsdaler. Det var også ham, der sørgede for at jordafgiften fra året 1611 (hundreste pfennig) blev indført. Ved beskikkelsen af kansleren dr. Laelius i slutningen af 1611, blev der nævnt, at denne med kamerat van Wouwer skulle dele kontoret og kammerlejen; så stor var van Wouwers indflydelse.

Han har ikke kunnet løse den økonomiske krise under hans amts tid. Efterverdenen dømte ham derfor hårdt: „... han anrettede og kastede skygge omkring sig“, efter min mening ikke helt retfærdigt efter de kendte sammenhænge.

I øvrigt var det knap med penge. 1609 klagede amtsskriveren Numsen fra Tønder til ham: „Folket har ingen penge“.

Til hans opgaver hørte også kontrollen af rentekammerregningerne og amtsregningernes regnskaber. Den 29.10.1611 har han kontrolleret rentekammerregningen fra 1605 sammen med kammersekretæren Hieronymus Moller.

Som ansvarlig rådsmand for finanserne har han sandsynligvis også foranlediget de syv møntedikter, som blev udgivet fra 1609 – 1611, og som regulerede den enkelte mønts værdi i forhold til hinanden.

Hans magt i Gottorf var stor. Han skrev til venner i 1611 og 1612, at han alene uden understøttelse bar regeringens byrde, at han ofte måtte føre de 600 statstjenere ud af deres permanentsovn og hen til offentlig vågenhed og at der ikke havde ændret sig noget ved at kanslerens dreng og andre hertugers råds mænd var gået fra deres post. Det var ikke ham, som havde foranlediget denne omdannelse af regeringen og han havde heller ikke villet protestere derimod.

Seite 37/Side 37

C) Tjeneste som kirkeråd

Kirkens finansvæsen hørte også til finanssagerne. På dette område brugte man hertugen Broder Boysen (Boethius) 1608, til at visitere kirken, altså indenfor et område, som van Wouwer var ansvarlig for. Van Wouwer skal have anordnet, at de kirkelige afgifter skulle inddrives af verdslige amter og kirkerådet skulle kontrollere kirkens regninger.

Hans kompetence for de kirkelige finanser kunne være grunden til, at han blev bestemt til formand for konsistoriummet, som kaldtes kirkepræsident. Siden 1607 dominerede verdslige råds mænd i konsistoriummet. Det var råds mænd, som bearbejdede ægteskabssager og øvrige konsistoral-handel, derudover generalprovsten, til sin tid Jac. Fabricius (tysk: Schmidt). Kansleren hørte også til dette ledelsesorgan.

Gottorfer hof i Hertug Johan Adolfs tid tenderede til calvinismus. Hertugens calvinistiske sympatier stammede fra Hessen, som allerede nævnt. I 1600 havde han beskikket en præst fra Kassel, Johan Strack, som hofprædikant, som altid gerne polemiserede mod den gamle prædikeed og benyttelsen af de gamle messeting overfor hertugen. Hertugen forsamlede også calvinistisk prægede eller calvinistisk venlige råds mænd om sig. Van Wouwer var en af hans nærmeste fortrolige. Adelsmanden Joh. von Münster fra Tecklenburg, en calvinist, opholdt sig der som gæst.

Van Wouwer var født som protestant. I Leiden havde han haft de reformerede nederlænderes heroiske modstand mod de katolske spanier for øjnene.

Han har nedskrevet grundtendensen i hans tro i et brev fra 1603. Han skrev, at enhver måtte ære og agte det, som han synes, er rigtigt. Sin egen religion giver den anden så lidt skade som fordel. Mennesker, som ville reformere religionen, har ofte i uforsigtig iver skåret meget stof itu, som de måske bare kunne have behøvet at sprætte op. Hans mening om religion var bestemt af „sensus communis“. Enhver var fristillet til at føle sådan, som om hans egen brud var den smukkeste. Han var altså rationalist. Det var let for ham at være tolerant. Han ønskede i religiøs hensigt at gælde som liberal. I teologien afviste han de fleste protestanternes strenghed, var mild imod afvigende, også imod paven tilhængere.

Breide Rantzow tillod, at jøder og mennonitter slog sig ned i Wandsbek. Denne bosættelse forstyrrede ikke van Wouwer, takket være hans tålmodighed i religiøse ting, som han havde tilegnet sig i udlandet. Således havde han slet ikke noget imod, at gå ind på hertugens ønsker om at afskaffe nogle papistiske elementer, som billedpyntede altare og messeklæder i kirken. Han blev bebrejdet, at det var hans skyld, at prædikeenden blev ændret i januar 1607 og i april det samme år blev polemik fra talerstolen forbudt. Men det kan ikke passe, for van Wouwer var i Gottorf for første gang i august 1607.

Generalprovsten var Fabricius og hofprædikerens var Brenneccius. Generalprovsten modsatte sig den nye kurs. Van Wouwer fik opgaven fra hertugen først at kontrollere en vis prædike fra Fabricius. Efter kontrol af denne prædike lod van Wouwer konceptet give tilbage af kammersekretæren Møller; man havde ikke rigtigt kunne tyde provstens utydelige håndskrift. I øvrigt skulle van Wouwer en gang i mellem have tilbageholdt hertugen i religiøse ting.

I slutningen af 1609 havde en calvinistisk præget student, Henricus Rudolphi, prædiken i hofkirken. Provsten havde modsat disse udførelser søndagen efter. Derpå sagde man Fabricius op den 2.1.1610. Denne Rudolphi skulle være hofprædiker. Men van Wouwer syntes ikke, at han var god nok. I stedet for Rudolphi blev det derfor Philip Caesar fra Hessen, også en calvinist, der blev hofprædiker, angiveligt på anordning fra van Wouwer.

Hertuginnen var overbevist lutheraner. Hun vandere hver søndag den lange vej hen til domkirken med en regnbeklædning. Der prædikede den lutherske teolog Georg Rose og senere D. Chr. Sleidanus.

Prædikerens og astrologen Nicolaus Heldvader, som siden 1590 boede i Hellevad ved Åbenrå, havde store diskussioner med van Wouwer. Denne Heldvader havde allerede i 1597 skrevet imod den truende calvinisme. I 1609 havde van Wouwer opfordret ham til at lave hans horoskop. Heldvader gjorde det og beklagede derved dennes fejl. Derover var van Wouwer så ærgerlig, at han jagede ham ud af sit kirkeamt. En klage til hertugen, som havde beskikket præsten i sin tid, hjalp ikke. 1611 blev Heldvader ansat igen. Men man forlangte af ham, at han skulle betale hans forgængers gæld. Da den landlige domstol frikendte ham, sagde den gottorfske kirkedomstol med formanden van Wouwer ham op igen, denne gang på grund af majestætsfornærmelse. Efter hans afsked gik Heldvader til Danmark og blev kalendariograf der.

Efterverdenen holdt van Wouwer for en skjult reformeret og en beskytter af alle sekter, ikke kun for den lutherske.

Seite 41/Side 41

D) Ansvarlig for digevæsenet

Som kammerråd skulle van Wouwer også sørge for digevæsenet. Man sagde om ham: „... en begynder i det hollandske digevæsen; alle her i landet er under ham kommet under rullevoغن (Rollwagen)“.

Hertugen havde 1608 udnævnt holænderen Jan Clås Koth Rollwaghen til „Generaldigegreve“ for hele marsken fra Eiderstedt til Tønder. I anledning af et besøg hos hans svoger i Ostfriesland havde hertugen lært ham at kende. Den 15. Oktober 1608 skrev Rollwaghen fra Lierort/Ostfriesland til van Wouwer og så igen den 16. August 1609 fra Alckemair/Holland. Deri nævner han inddigningen af Sieversfletherkoget, Sielslusen lod man bl.a. ligge, arbejderne havde samlet grene op, sækkerne var blevet stillet til rådighed af amtsmanden.

Rollwaghens specielle fortjeneste lå i afskaffelsen af bolværket foran de nye diger, i stedet for kom en forholdsmæssig flad udvendig skrænt.

Inddigningen af Sieversfletherskoget blev begyndt i april 1610 og afsluttet det samme år. Her blev medfør Heimreich for første gang brugt trillebører til digebygning. Indtil da havde man brugt trehjulede styrtvogne, som blev trukket af heste eller okser. Trillebører blev allerede brugt i 1538 ved fæstningsbyggeriet i Rendsburg. Det passer ikke, at Koth havde fået binavnet Rollwagen [Rullevoغن*] efter at han havde brugt trillebørerne i Sieversfletherkog. Dette navn er hans rigtige familienavn, som han havde fået ved sin fødsel 1564 i Holland.

Ved opdelingen af grunden i Sieversfletherkoog fik van Wouwer bl.a. 82 demat [1 demat = 5673,8, kvadratmeter - et gammelt arealmål] og 3 ruter [1 rute = 3,7662 m - gammelt længdemål].

I foråret (Johanni) 1611 blev Augustenkoog, opkaldt efter Hertuginnen Augusta, inddiget. I en anordning fra hertugen betegnes van Wouwer som initiator til denne „Nye kog i Osterhever“. Han blev belønnet med 100 demat.

Disse 100 demat blev senere byttet med hertugen mod 59 demat, 155 ruter og 10 fod i Sieversfletherkoog, som arven den dag i dag er i besiddelse af.

Freesenkogen blev inddiget i sommer til september 1611. Van Wouwer fik 18 og 40 og 20 demat.

Rollwaghen og hans søn Claus Jans Koth Rollwaghen havde også deres andel i alle disse koger. Der blev også taget hensyn til nogle hofstjenestefolk, som Hieronymus Moller og Adel Spiess, van Wouwers venner, selvfølgelig også beboere i det nærliggende kirkesogn.

Der blev også brugt fremmed arbejdskraft til digebyggeriet udover egen arbejdskraft – et råt folk. En hertugelig fastsættelse fra 1611 beskriver dette som følgende: „... at der kom mange med rør og geværer til arbejdet og derudover fører et ærgerligt liv med bandeord, udskældninger og at drikke sig fulde og modvilligt anstifter alt muligt“.

Ejerne skulle selvfølgelig også betale omkostningerne. Van Wouwer har i 1612 betalt 30 daler til grund og cirka 20 daler til dige- og byggeomkostninger. Som salær fik han 5 daler pr. demat. På samme tid lod han bygge huse på sin grund i Sieversfletherkoog.

En demat grund kostede i Eiderstedt i 1611 cirka 120 lybske mark [lybske møntregning fra 1502 fra en enheds møntregning for de slaviske hansestader].

Lovlige grundlag for digevæsenet var fra 1552 af spade-grundloven og dertil Eydestedter digeordningen fra 1595, forfattet på plattysk.

E) Tjeneste som amtmænd

Van Wouwer rejste meget. I november 1608 opholdt han sig i Åbenrå og Tønder. Han var så begejstret for Åbenrå, at han havde besluttet sig til at udkåre denne by til hans „Pausilypsum“ eller „Trøstested for bekymringer“.

Den 4. November 1609 var han sammen med kammersekretæren Hieronymus Moller og Wilhelm Schaffenradt i Husum, for at fastsætte grænsen mellem by og land.

I slutningen af 1609 trådte amtmænd von Åbenrå, Otto von Qualen, tilbage. Hans efterfølger blev van Wouwer, sandsynligvis kun i deltid. I begyndelsen af året 1610 blev Åbenrå's borgmester, Claus Esmarch, myrdet. Som amtmænd skulle van Wouwer lede processen indtil sagen blev åbnet. Til den tid var det muligt at anvende tortur for at opklare et mord.

Den 18. oktober led byen et stort økonomisk tilbageskridt på grund af en brand. Som amtmænd kontrollerede han også kirkeregningen fra 1610 fra Åbenrå under provstens tilstedeværelse.

Den lokale adel krævede på landdagen i 1610 fra hertugen, sandsynligvis udløst af overdragelsen af amtet til van Wouwer, at besætte amtmændstillingerne med lokale mennesker. Men da amtmænd fra Gottorf, Heinrich von Buchwald trådte tilbage i januar 1611, fik van Wouwer alligevel denne amtmændstilling. Amtsskriveren fra 1604 – 1629 var Hans Lucht og kornskriveren var Henning Eckleff fra 1605 – 1647.

Før amtsoverdragelsen var van Wouwer to natter i Stapelholm hos landfogeden til bødebetaling med Buchwald – også kaldet Bockwoldt.

Efter foreliggende egne afregning fra 1610 og 1611 og amtsregningen fra 1611 har van Wouwer udgående fra Gottorf opholdt sig følgende steder:

8. – 13.11.1610	i Tønder (inddrivelse af bøder) har her også været i kirken
14.11.1610	i Åbenrå (inddrivelse af bøder)
29.11.1610	i Lunden (inddrivelse af bøder)
2.12.1610	i Tønder (inddrivelse af bøder)
23.2. – 12.3.1611	i Hamborg/Wandsbek over Meggerfähr, Höbeke, Westensø Hogenhude, Flintbek, Bramstedt.

I Hamborg var han hos Kellinghusen, Hinrich von der Fichte, Sebastian von Bergen. Det kan bevises, at han havde sine tjenere Nobis, Hildebrand og Grum med. Han besøgte også Hamborgs domkirke. Tilbageturen gik over Ulzburg, Neumünster, Nortorf og Soreke. De fattige fik drikkepenge.

21.4.1611	i Eiderstedt over Wohlde (til middag).
-----------	--

22.4.1611	Sieversfleth; der har han givet daglejerne drikkepenge; dagen efter i Garding og derefter i Tønning.
-----------	--

5.5.1611	i Tønning i Asmus Moldenits hus.
----------	----------------------------------

6.– 9.5.1611	med fogeden fra Süderstapel „Opretholdt ting og lov“; der fik de Rendsburger og Lübecker øl, 2 lam, brød, krydderier og havre til 4 heste.
--------------	--

17.5.1611	i Tønning i Asmus Moldenits hus.
-----------	----------------------------------

6.-8.7.1611	i Tønning hos Harmen Hoyer og Rollwagen.
26.7.1611	i Tønning i Hoyers hus.
4.8.+6.8.1611	i Løgumkloster og Åbenrå.
17.8.1611	i Coldenbüttel i Arvasts hus; ligeledes den 2.10.
5.-7.10.1611	i Tønning i Hoyers og Rollwagens hus; derfra til Newenfæhr ved Coldenbüttel.
?	to dage i Freesenkoog med amtsskriver og Vogt „Opretholdt ting og lov“;
28.12.1611	i „Caspel Arurde“ (Erfde) og har under hertugens tilstedeværelse „Opretholdt ting og lov“; 1 spand havre til karetens heste.

Seite 45/Side 45

F) Slot-hauptmann, bolig og husholdning

Van Wouwer har sandsynligvis boet på slottet Gottorf. Han blev også betegnet som slot-hauptmann, en speciel ære, som kun de mest fortrolige fik æren af.

Han var en fremragende og velformuleret underholder. Selvom hertuginde Augusta var modsat mening i religiøse ting, sagde hun om ham: „Jeg har hørt ham tale fra klokken 12 til klokken 5, og jeg tænkte, at det kun havde været en time“. Han forsøgte at fornøje hende med forskellige sjove bøger.

Han selv elskede hunde og heste, hørte gerne musik og en gang imellem har han drukket sig fuld. Han skal have levet i cølibat og ville ikke ret gerne høre noget om at blive gift.

Gården, som van Wouwer senere har boet på, lå i Kratzenberg – sandsynligvis Amtmandsgården. Gården havde blandt andet en pesel, en badstue, kælder, bagestue og bogkammer. Efter van Wouwers død er kansleren flyttet derind, da Hertug Johan Adolf selv forvaltede amtet Gottorf fra 1612.

Renoveringen af gården er opført i Gottorfs amtsregninger fra 1610 og 1611, f.eks. har mureren hvidtet kammeret, 35 dage snitarbejde, vindejern leveret, vinduer lavet nye og lappet, bly forglasning, indsat 2064 ruter i alle vinduer.

Van Wouwer havde tjenestepigen Anke, kusken Carsten, tjenerne Peter Grum, Hildebrand von Horn, Jürgen Karl eller Kahlen, Thomas Esmarch, som førte regningerne, og Berend Nobis, hans mest trofaste tjener, som havde studeret jura i Rostock og derefter var advokat.

Joachim og Anna Kellinghusens datter Cillie Kellinghusen fra Hamborg førte hans husholdning såvel i Wandsbek som i Schleswig. Hun tjente for ham under hans anstrengende sygdom.

Der eksisterer stadigvæk nogle regninger fra ham i landsarkivet i Schleswig; en regning over leveret stof og garn fra 1608 er illustreret her.

Der er også nogle regninger fra hans husholdning hhv. for de forretninger, som han lavede. Først er det hans egne notitser, fra 1610 af er det fra hans tjener Esmarch. Noget fra året 1611 oplistes her som eksempel:

Indkøb af levnedsmidler og krydderier som

Kød, fisk, kål, roer, ris, æg, sukker, kandis, sirup, æbler, korinter, lange rosiner, pomeranser, svesker, anisolie, mandler, kanel, nelliker, muskat-blommer, peber, horn, sennep, konfekt, øl fra Kiel og Hamborg, vin, (Rinsch = Rheinisk -, Alkanten-, fransk-, Reval-, bittervin), mjød, vineddike, isopvand, cardbenedikt-vand;

Endvidere:

Tønnies snitterier til 2 sengestel og anbringelse af 2 lofter på junkerens bogkammer og borde,
Hans Remer til 2 nye halsremme
Anthoni Buchbinder til at indbinde bøger,
1 bås i stalden,
Heinrich Apoteker,
Hans Kleinschmidt for 1 strik, beslået lille kasse eller apotekerkasse,
den gamle kone drikkepenge,
Peter Spører for 1 par stænger,
for bøn i kirken ved begravelsen af Schönefeldschen,
til ornament til kakkelovnen,
til barberlærlingen Marx,
til kusken Karsten Haltergeld,
16 alen tretrådet kappe,
1 streng hatbånd,
Franz Gerdner zu Husum for bordtapper (har boet hos tjeneren Peter Grums bror),
røde bånd i kamposen,
Melchiors lærling for at sætte stykker i junkerens vams,
Jürgen Fürböter for at reparere øksen og indstrøning af en tyr,
Claus Kupferschmidt for at reparere et stolbækken,
1 læs havre på gården,
1 par tykke strømper,
på sætning af et hjul af nogle drenge, (ulykke?)
lapning af junkerens vams og sy 2 par bukser mindre,
tømmermænd har lavet vejene i junkerens have,
syning af junkerens silkestrømper,
Christoffer Mahler for 2 forgyldne rammer, at lave 2 rammer sorte, 2 hjortehoveder stafferet,
for at male junkerens våbenskjold,
1 par læder handsker til junkeren,
øreband fastgjort på junkerens hat,
linned og snedkerløn til hestedækken,
1 kambørste, 1 vandglas, 1 svamp,
til Flachs Weberlohn,
1 alen rød væg til pude,
syerske til linnedkrave,
Rengøring af hyrdedrengs og kvindens gård,
til slagtning,
Joachim Schneider har taget junkers krave af og indsat 2 knapper,
til Heinrich Goldschmidt,
Gorries Holzhauer til træsave,
gammel mand i Lollfuss,
Steffen von Köllen for at beslå junkers støvler,
J. Cramer for 2 par såler og 12 stifte
junkers brune frakke repareret,
1 messing lyssaks,
skorstensfejeren,
lappe junkers sko,

Hans Kleinschmidt til træværk til at varme sengen,
underhold til Andreas Dischers barn,
5 kvart dobbelttrådet stof, sort og rødt sytråd, 10 alen sort garn, knapper, syløen til Junkers
Wulfsrock
kjole til kuskens søn: 2 ½ alen grønt stof og arbejdsløen,
at male Junkers våbenskjold i marskallens stambog,
til en fattig elev,
Cilli for underhold,
2 par stoflagen,
til spillefolk i byen (den 24.12.)
til 2 fattige drenge (den 25.12.) og trompetisterne til nytår.

Seite 49/Side 49

S y g d o m

Van Wouwer var meget plaget af sin sygdom. Det kunne man se på hans udseende. Hertugens rådgiver, Broder Boisenius, beskrev ham i hans dødsår 1612 således: ... bleg, blodmangel, afmagret, gusten, og nærmere skyggen af et menneske ...

Da van Wouwer i hans ungdom struttede af sundhed, skrev han, da han var 27 år, fra Venedig til fætteren Sebastian von Bergen i Hamborg, at han var syg; han havde mange smerter i hovedet og tænderne, og hans hjertebanken som hans sædvanlige plage, blev værre og værre. 1604 skrev han fra Wandsbek til bogholderen Froben i Hamborg, at han var syg og ikke kunne deltage i muntere selskaber.

1609 nævnte han, at han havde ømtålelig hovedpine og 1611 skrev han til en god ven, at han havde en svulst på blæren, podagra, forstopfung af milten, hjertebanken, hosten, varme, smerter i hypokondiacis, og han mente, han kunne dø når som helst. 1612 skrev han fra Tønder til den samme, at han allerede havde haft stærke smerter i et helt år; og han havde også ofte forberedt sig på døden sammen med venner, men naturen havde stillet sig imod ham som en stedmoder. Han havde vænnet sig til det, nød ikke maden og opholdt sjælen, som var klar til afgang, med gift. Han trak hverken vin eller øl, svedte uafbrudt, holdte en akkurat diæt, og hvis han bare afveg det mindste derfra, så ville han næsten gå til af smerter. Især svulsten på blæren, som var uhelbredelig, var ubehagelig. Dertil kom smerterne fra stenene, begyndelsen af svindsot og det arvede problem med Podagra.

Indimellem har van Wouwer brugt Saxo Oven fra Tønning's destillator for at lindre sine smerter. Han havde brygget miksturer til ham efter opskriften af en vis Penoti.

En apotekerregning fra 1607 og 1609 befinder sig i landsarkivet; den er illustreret her. Apotekeren var Henricq Poggwisch.

I Gottorf blev han behandlet af hoflægen dr. Steffan von Schönefeldt. På sine sidste dage kaldte de også på en dr. Oldenmann og derudover på hoffrisøren Diederich Vicken.

Seite 51/Side 51

T e s t a m e n t e t

Da van Wouwer mærkede at enden var nær, havde han skrevet sit testamente den 16. Marts 1612. Det er skrevet på 12 sider, underskrevet af ham selv personligt med Johan van Wouwer og forsynet med hans signet. Syv vidner har underskrevet og trykket deres segl derpå. Det er skrevet klokken 3

på hans gård i Schleswig i den forreste stue for neden i huset. Den offentlige notar Daniel Sellmer, som var beskikket af kejseren, har sat hans segl på testamentet den samme dag.

Testamentet indeholder, kort skitseret, følgende punkter:

1. Begravelsens forløb; der skulle købes et gravsted i domkirken, hvis ikke det ville være muligt, så i St. Michaeliskirken; over graven skulle der lægges en stor sten med en bestemt simpel gravindskrift; bisættelsen skulle gennemføres uden stor prunk; Dompræsten Georg Rose skulle ikke holde prædiken; de skulle kun nævne hans forældre og ham, født i Hamborg, så Guds ord efter en tekst fra Hiob: Jeg ved, at min frelser lever; ingen meddelelse om hans død til hans familie og venner; der skulle ikke lejes noget til begravelsen, alt skulle købes; et fløjlslagen skulle lægges over kisten, og det skulle hans tre tjenere få derefter;
2. Hans bibliotek og bøger skulle hertugen have, men det skulle bibeholdes i samme orden og i et specielt stort rum; men Bernd Nobis skulle først lave en inventarliste derover;
3. En fremragende lærd mand skulle lave hans bøger færdige og trykke dem og erindre ham på dødsdagen; derfor 200 lybske mark til ham om året; en yderligere lærd mand skulle have 100 Mark til det samme formål; endvidere 200 Mark om året for evig til børnehjemmet Hamborg; også ringe erstatning til deres ulejlighed med eksekutorerne;
4. Al gæld skulle betales komplet af det 82 demat store gods i Sieversfleth; hvis muligt, 500 rigsdaler til den lille tjenestepige Elisabeth Kellinghusen til hendes bryllup, som skulle lægges til renter med det samme; hvis denne skulle dø før, skulle renterne gå til fattige, sengeliggende folk;
5. Til fru Annen Kellinghusen 400 mark om året i en konvolut fra godset Freesenkog; efter hendes død 200 mark om året til hendes datter Cilli Kellinghusen; efter Cillies død 200 mark årligt til søsteren Elisabeth; efter hendes død en arv, hvorved efterkommerne med navnet van Wouwer altid skulle foretrækkes;
6. Alle inventar fra Schleswig til Anna Kellinghusen, undtagen dem, som er skrevet i listen;
7. Kæder og småting skulle gives til gode venner, der levede;
8. Til Hieronymus Moller, det bedste og største gyldne bæger, til Abel Spieß det næststørste og til M. Diederich Vicken et mindre;
9. Tjeneren Berendt Nobis skulle have 100 rigsdaler, Thomas Essmark 50 rigsdaler, Hildebrand 50 rigsdaler, endvidere klæderne, støvlerne, bøsserne osv., som ikke var oplistet;
10. Heste og vogn skulle laves til penge og deraf skulle kusken Carsten have 30 rigsdaler, tjeneren Jürgen Karl 20 rigsdaler, tjenestepigen 20 rigsdaler, resten skulle dække gælden;
11. Godset Spreng i amtet Bordesholm skulle falde tilbage til hertugen; brugte penge skulle erstattes; deraf en ærlig løn til M. Diederich Vicken, til Henrico Lindenbruch 100 mark, til Nicolai Kellinghusen 100 mark, ellers til gæld, evt. resten til sengeliggende folk;

Hieronymus Moller og Abel Spiess, hans kære og højtærede venner, indsættes som eksekutorer, derefter amtsefterfølgeren. Hertugene bedes om at beskikke dem, hvis nødvendigt.

Arvefølge: Moder; ved død hans brødre og hans hellige søsters børn til arvede godse, og circa 5.000 mark fra bryggearven på Huxter i Hamborg. Joachim Kellinghusen bliver ejer, hvis han betaler 12.000 mark til arvingerne; endvidere 158 mark hovedstol i Moritz Gagelmanns hus i Hamborg ved

møllebroen; endvidere indskrivning af gården foran Hamborgs port, endvidere ifølge fortegnelsen. Forudsætning for arven er en erklæring overfor hertugen, at testamentet ikke anfægtes.

Den, som ikke anerkender, skal udelukkes, hans andel går til børnehjemmet. Hvis hans moder skulle afvise arven, så skulle alle udelukkes fra arven.

Seite 55/Side 55

Død og begravelse

Kort før hans død har van Wouwer bedt hertugen om, at trøste ham ved at besøge ham ved hans nåde. Men hertugen er ikke kommet og har ikke set ham levende mere; for van Wouwer døde den 30. Marts 1612 om aftenen klokken „kvart i tiende“ på den fyrstelige gård i byen. Dr. von Schönefeld var tilstede, ligeledes hofprædikerer Philip Caesar, hoffrisøren Diederich Vicken, som har tjent ham under hans sygdom, og kammermesteren Abel Spiess.

Den næste morgen blev hans testamente åbnet og læst op under tilstedeværelse af hertugen, kansleren dr. Laur. Laelius, kammersekretæren Hieronymus Moller og kammermesteren Abel Spiess.

Hans anordning om begravelsen blev fulgt. Efter foreliggende afregning forberedte en Matte Bade den afdøde til begravelsen. 10 elever har båret kisten. Det var to kister indeni hinanden med 6 greb; derover lå et fløjlslagen.

I følget var bl.a. kansleren, marskallen Dallwig, Hartinghausen og Jus. Armbecken, endvidere Hieronymus Moller og Abel Spiess testamenteekssekutorer. De fik en rigsdaler pr. Person. Der fulgte også 80 elever. Det er ikke kendt, om hertugen også var med, for der blev kun oplistet dem i afregningen, som fik penge. Men det er sandsanligt.

Hofprædikerer Philip Caesar holdt prædikenen.

Han blev bisat i en udgravet og udmuret gravhvælving i Schleswig domkirke. Der blev brugt 600 sten og 5 pund kalk til gravhvælvingen. På den blå afdækningsplade stod der:

Hic sita sunt ossa et cineres Joan Wouweri,
obiit XXX. Mart. An. MDCXII

(Her hviler Johan Wouwers jordiske rester og aske, død den 30. Marts 1612)

Der blev betalt 160 daler til „Thumbcapitell zu Schleswig“ til gravstedet. Der blev brugt 3 ½ pund stearin, til brød, malt, salt og øl ca. 18 daler.

Gravstedet lå i Schleswig domkirke „i kvadratet foran altaret; fra Kielmannskens store gravsted af, forbi det lille altar, i retning af Petridøren, 13. grav under den lille brede gang under jorden“. Siden 1848 kan den ikke findes mere, da gravstederne blev tilkastet på grund af et nyt gulv i domkirken.

Seite 57/Side 57

Executor testamenti

De ekssekutorer af hans testamente, som han havde valgt, var altså først hans venner Hieronymus Moller, rådsmand og kammersekretær, og Abel Spiess, kammermester (pensionsmster).

Moller døde allerede 1614 og Spiess 1621. Indtil 1713 var amtsefterfølgerne ekssekutorer. Efter opløsning af hertugdømmet Gottorf har den danske konge bestemt de enkelte oberstaller (øverste

amtsmand) og staller (amtsmænd) fra Eiderstedt til at være eksekutorer, sandsynligvis fordi arvens landområder ligger i Eiderstedt. Stallernes efterfølgere var fra 1865 amtmændene fra Husum og Eiderstedt. Fra 1970 af blev kredsene Husum, Eiderstedt og sydtønder sammensluttet til en kreds, Nordfriesland, således at amtmændene i denne kreds er den eneste forvalter.

Efterstående eksekutorers navne siden 1612:

Ka. Sekr. Hier. Moller	+ 1614	Ka. Meister Abel Spiess	+ 1621
Ka. Sekr. Marcus Schwencken		Ka. Meister Johann Keding	1634
Ka. Sekr. Jacob Prussung	1656, 1634	Ka. Meister Jürgen Hollmer Georg Kribel	1656 + 1697 1695
Ka. Sekr. Dr. Fried. Jügerdt Hinrich Brammer	+ 1686 1695	Staller Justitsrådsmand Jessen	+ 1737
Oberstaller Chr. Sehested	1713-1721	Staller Joh. Thomsen, Garding	1738
Oberstaller Nic. Frhr. v. Gersdorf	+ 1735	Staller R.S.Widerholt, Tønning	1757
Oberstaller Otto v.d.Luhe	+ 1749	Staller Chr. Fr. Momme, Tønning	1771
Oberstaller Friedr. V. Reventlow	+ 1752	Staller Boye Nommels, Tønning	1810
Oberstaller Hans v. Ahlefeldt	+ 1761	Staller Justitsr. Ingwersen	1829-1865
Oberstaller Joh. Siegfr.v.Schönfeldt	+ 1799	Amtmand L.Frhr.v.Richthofen	-1873
Oberstaller Victor v.Levetzkow	+ 1826	Amtmand Otto Lempfert	- 1874
Oberstaller Ernst von Krogh	+ 1848	Amtmand Cay-W. von Rumohr	- 1880
Oberstaller Chr.G.W.Johannsen	1850-1864	Amtmand Herm. Madlung	-1889
Amtmand Greve L.zu Reventlow	-1889	Amtmand Fr.W. Dierig	-1893
Amtmand Fr. Werner Nasse	-1920	Amtmand Walter Fritsche	-1909

Amtmand Dr. Heinr. Clasen	-1933	Amtmand Chr. Frhr.v.Heintze	-1914
Amtmand Otto Hamkens	1933	Amtmand Carl von Dobbeler	1914
Amtmand Fr. von Lamprecht	1936	Amtmand Otto Graf zu Rantzau	1914
Amtmand Werner Kalmus	-1940	Amtmand Dr. Dan Graf zu Rantzau	-1919
Amtmand Dr. H. von Rumohr	1940	Amtmand Nic. Chr. Reeder	-1932
Amtmand Fr. W. Jenetzky	-1941	Amtmand Dr. Heinr. Clasen	-1933
Amtmand Dr. Aug. Fröbe	-1944	Amtmand Otto Hamkens	-1938
Amtmand Dr. August Kuhn	-1945	Amtmand Dr. Hg. Von Rumohr	-1945
Amtmand Kuno Tönnies	1945	Amtmand Karl Wolff	-1946
Amtmand Dr. Franz Suchan	-1947	Amtmand Bernh. Grage, bonde	-1950
Amtmand Reinh. Borzikowsky	-1967	Amtmand Dr. Kurt Bähr	-1969+
Amtsmand Dr. V. Wolfsteller	-1970		

- Fra 1970 af amtmand dr. Klaus Petersen alene –

Seite 59/Side 59

Afvikling af testamentet

Eksekutorerne har fulgt testamentes anordninger.

Fløjslagenerne, som lå ovenpå kisten under begravelsen, har hans tre tjenere fået.

Hans bibliotek har hans tjener Berndt Nobis katalogiseret før overdragelsen til hertugen. Signaturene findes den dag i dag, der er underskrevet med W.H. og W.Th. = Wouwer-historie og Wouwer-teologi. I de to ældre fagkataloger, som stadig eksisterer i Kiels universitetsbibliotek, kunne biblioteksamtmanden Mercken konstatere signaturen „W.Th.“ mere end 400 gange og „W.H.“ 56 gange. Den største del af bøgerne er fra det 16. århundrede.

Der er bevist, at der er blevet betalt følgende lærde mænd, som har tænkt på ham på hans dødsdag, som efterfølgende:

1657 til Nicolaus Joh, Kruse	40 daler
1658 til Samuel Voss	200 lybske mark
1667 til Adam Olearius, hertugens bibliotekar	66,32 daler

Endvidere har følgende personeer tænkt på ham:

1618 Geverhard Elmenhorst, hans ven,
1674 Georg Schröder,
1706 Andr. Ludw. Königsman i en schediasimate (skriftstykke).

Det 82 demat store land i Sieversfleth er solgt til hertugen i 1614, for at betale gæld. Der blev betalt 5.560 rigsdaler for det.

Der blev indsat 500 rigsdaler til Elisabeth Kellinghusen, så de kunne give renter. De gav 6 % renter om året. 1629 var kapitalen vokset til 850 rigsdaler. Hun giftede sig i 1635 med en G. von Zeist og fik den voksede kapital udbetalt.

Anna Kellinghusen, moderen, fik 400 mark om året, indtil hun døde i marts 1639. I starten var der nogle vanskeligheder i den forbindelse, sandsynligvis på grund af, at pagten fra Sieversfletherkoog ikke var blevet betalt helt på grund af vandindtrængning. Cillie har ikke fået noget, da hun allerede døde ugift i juni 1638. Hendes søster Elisabeth fik derfor de 200 mark, som hun skulle have haft, efter 1639.

Hans løvsøre, klæder osv. og de gyldne bægere er sandsynligvis også blevet udhændiget.

Også affindelsessummen til tjenerne er sandsynligvis blevet betalt fuldt ud; for i begravelsesafregningen er der betalinger til tjenestepigen Anke og tjeneren Jürgen Karl, derudover et afdrag til tjeneren Hildebrand på 20 rigsdaler.

Begge læger Schönfeld og Oldemann og hofbarberen Diedr. Vicken fik 40 rigsdaler hver.

Hans moder og hans brødre har ikke anfægtet testamentet. Hans moder er blevet ejer af de arvede godser. Hun blev også ejer af bryggeriarven i Hamborg på Huxter, da Joachim Kellinghusen ikke kunne betale de nævnte 12.000 mark. Hun har overdraget haveområdet foran Scharporten til hendes søn Nicolaus i 1613, som så har solgt det i 1619.

I punkt 5 i testamentet er efter afvikling af de andre punkter i testamentet, den arv opstået, som eksisterer den dag i dag.

Seite 61/Side 61

A r v e n

Det tilsvarende sted i testamentet lyder sådan:

„Efter hendes død (Elisabeth Kellinghusen) skal pengene anvendes som jeg har disponeret i min anordning, og der skal med hensyn til hævnningen, og under nutidens betingelser, handles som følgende over legatummets årlige indtægt og opbevarelse: nemlig det omtalte gode skal føre til et evigt len på følgende betingelser: hvis en af min familie eller efterkommere, mandlig, som bærer mit navn, mister sit levebrød eller på anden måde kommer uforskyldt i nød, skal han have sin alimente og understøttelse heraf. For det andet skal mine efterkommere, hvori altid den nærmeste slægt skal prefereres, også gives noget for at forhindre en mangel på en brudemedgift for ærens skyld. Og for det tredje, hvis en af mine efterkommere ikke kan studere på grund af armod, eller ingen midler har

til ærligt at gøre med, skal der ligeledes gives ham af de penge; Men det er ikke min vilje, at alle overordnede konditioner eller det hele på engang skal opfres til værket, men det skal være grundet, på hvilken måde og til hvilken anvendelse dette beneficium skal bruges, selvom nu en del af de foreskrevne konditioner er opfyldt og stillet til rådighed; Men disse efterkommere, som fører mit navn, skal især foretrækkes frem for de andre, som nyder dette benefit, til de planlagte konditioner; men hvis de samme personer ikke er tilstede, til at nyde benefitten af de fastsatte konditioner, og pengene ikke kan anvendes til planlagt formål, så skal den nævnte sum udhændes til de tre nærmeste slægtninge i linea recta, og til de sammes nytte og bedste, hvori så mine efterkommere fra svigerfamilien fra moderens side uden forskel skal ligebehandles, uden at de ældste og nyeste bliver billiget frem for de andre; og det skal især iagttages og ses, at min disposition skal forstås således, at hvis der ikke er nogen efterkommere mere, der fører mit navn, som må nyde dette ovenfor nævnte len efter ovenfor nævnte konditioner som fattige og nødlidende, vil jeg ikke at andre fra svigerfamilien på moderens side eller øvrige, som ikke fører mit navn, skal nyde dette benefit, men at i dette tilfælde, som ovenfor disponeret, skal de tre ældste, hvis de har pure og dårlige ting, hvad enten de er fra svigerfamilien på faderen eller moderens side have dette benefit. Men hvis der ikke eksisterer nogen af min familie, såvel fra svigerfamilien fra moderen eller faderens side, altså at en sådan linje er helt udslettet, og nogle af min egne derfor ikke kan nyde benefitten, så skal det højlovede hus den Schleswig-Holstein-Gottorfske linje, tilfalde det jus patronatus, som de i nåde må acceptere, og anvende pengene, og gives dem rigtigt ifølge min disposition og til sådanne personer, som er det værd.“

Efter opfyldelse af alle punkter i testamentet flød alle indkomster fra pagterne sammen og dannede efter fratruckne løbende omkostninger grundlaget for arven. Det har sandsynligvis været efter 1640; for Anna Kellinghusen døde først i 1639 og derefter har hendes datter Elisabeth fået 200 mark årligt. I årsafregningen fra 1657 dukker for første gang 100 rigsdaler til studenter op, derefter til sidst i 1667. Det ser ikke ud til, at der er blevet søgt om andre formål end til at studere. Fra 1668 af er det årlige overskud blevet betalt til de tre nærmeste slægtninge i linea recta.

I løbet af årtierne blev det sværere og sværere at finde ud af, hvem de tre var. Der opstod klager, sådan at den danske konge greb ind, det var i 1729, 1733 og tilsidst ved hans højesteret på slottet Gottorf den 24. November 1758. Derefter skulle overskuddene tilsvarende stammerne opdeles i fire dele og fordeles mellem efterkommerne. De fire brødre Sebastian, Johann, Hans eller Hans Sebastian og Jürgen dannede stammerne. Efter at en stamme var uddød, skulle andelene overgå til de andre stammer. De 300 mark for takkestaler faldt bort.

Sådan blev det ved med at være indtil 1959. Det blev sværere og sværere at konstatere, hvem der var stammer og understammer med deres efterkommere. Mange forbindelser blev afbrudt, fordi f.eks. efterkommerne gik til udlandet udenfor Europa og ikke meldte sig mere. Andelene til de enkelte personer blev også mindre og mindre, da stammerne forgrenede sig mere og mere. Dertil kom, at arven skulle betale selskabsskat fra 1925 af, som til sidst var 45 % af nettooverskudet. Andelene var i 1959 i nogle tilfælde kun på 15,28 DM.

For at undgå de høje afgifter, besluttede begge eksekutorer sig til at omvandle arven til en godtgørende stiftelse, sådan at der kun måtte betales de tiltrængende efterkommere. Sådan havde van Wouwer jo også først planlagt det. Men ansøgningerne var ikke kommet til den tid.

Fra 1960 er arven så anerkendt af finansamtet som en godtgørende og senere som almennyttig stiftelse. Derved bortfalder betaling af selskabsskat og formueskat, sådan at der nu kan udbetales større beløb, men kun efter ansøgning, sådan at det kan kontrolleres om ansøgeren er tiltrængt. Grænsen ligger ved tre gange retningslinjerne til socialhjælp; dertil kommer tillæg for alder, sygdom og til slut huslejen. Der kommer årligt 20 – 30 ansøgninger, som må afvises.

Afkastet fra arven kommer fra forpagtning af landområderne i Sieversfletherkoog, for tiden 29.47.81 hektar stor, og i Freesenkoog, for tiden 31.66.10 hektar stor; dertil nogle værdipapirer.

Mens landområdernes størrelse i Sieversfletherkoog har været konstant over århundrene, har de ændret sig i Freesenkoog. Der blev bygget skanser til forsvar og også den landevej, der er der i dag, er blevet bygget igennem landområdet. Den nødvendige bro dertil har bl.a. Theodor Storm godkendt.

På grund af anerkendelse af skatten måtte der laves en statut, som er illustreret her.

Schleswig-Holsteins indenrigsminister i Kiel har opsynet over arven, og han har også anerkendt omvandlingen.

Spørgsmålet er så, hvem der er efterkommere. Da Johan van Wouwer ikke var gift og ingen børn havde, må man forstå efterkommerne som broderen Sebastians børn; for hans bror Nicolaus havde kun en datter, som er død i klostret i Hamborg.

Pastor E. Bruhn havde i sin kronik fra Koldenbüttel påstået, at pagtindtægterne skulle betales til de uægte børn, som van Wouwer havde med sin husholderske. Men det er ikke rigtigt! Van Wouwer havde ingen uægte børn. Hans husholderske var, som allerede nævnt, Anna Kellinghusens datter Cillie. Han har ikke testamenteret noget til denne Cillie. Han har heller ikke efterladt noget til sine angivelige børn. Det ville han have gjort. Ville han have haft børn, ville det senest være kommet frem ved begyndelse af betalingerne af arven. Men kun efterkommerne fra Sebastian van Wouwer, der flyttede til Sverige og døde der i 1615, har meldt sig.

Seite 65/Side 65

Forskellige udsagn om hans person

Til sidst skulle der være på sin plads at nævne nogle udsagn fra lærde samtidige, men også stemmer efter hans død, positive og også negative. At afgøre det, må være læserens afgørelse.

Justus Lipsius skrev i 1599 til van Wouwers navnefætter:

„Jeg har altid værdisat den beskedenhed og redelighed ved denne yngling, og da jeg mødte ham den første gang i Hamborg for ni år siden, har jeg altid rost hans begavelse. Gid han må leve, vokse og overtage lyset fra os, som allerede er trætte på vores vej - jeg tiltroer ham gerne dommen.“

Joseph Scaliger kalder ham

„... en meget agtet yngling i hans væsens karakter og hans uddannelse“

og roser i et brev til Elmenhorst:

„Jeg ville tage meget fejl, hvis man kunne gøre noget bedre i den situation end den, der overgår dig meget med alder og erfaring“

og om hans karakter og hans uddannelse sagde han en anden gang:

„ingen er mindre udannet og uslebet end van Wouwer; han er mindre udannet end enhver tilfældig Gallier eller Italiener“

men skrev også engang,

„at denne er et stort luftnummer og en plagiator“.

Isaac Casaubon kalder ham 1604 overfor Peter Scriverius

„en meget dannet ung mand“

og 1613 til Joh. Witten:

„Det gjorde os ondt, da vi for nylig fik at vide, at Joh. v.W., din gamle følgesvend, har udåndet. Videnskaben har tabt en stor sjæl med ham.“

Paulus Merula skrev efter hans død:

„Den dannede unge mand, J.v.W., meget varsomt opdraget og udvalgt af Apollo og muserne, var meget vigtig for mig på grund af de specielle studier, som han flittigt har drevet fremad.“

Dominicus Baudius skrev i 1605 til brødrene Puteani:

„Efter min mening overgår v.W. alle borgere i hans hjemland med gode egenskaber, lærdsomhed og begavelse. Naturligvis har han også fejl, for der er ingen, der fødes uden. Men hans gode egenskaber overvejer meget og deraf har han opnået den store åndskraft som mesterstykke, som han ikke har fået igennem et plagiat, og som han kun kan takke sin medfødte begavelse for.“

Til Albert von Vechte kalder han ham en uovertruffen mand; der levede ingen i dag, som han agtede mere og som han gerne ville beholde venskabet med i lang tid. Men han kritiserer også hans ærgerrighed og hans trang til at prale.

Overfor Andreas Schottius optræder han som en mand, der også har forstand på vanskeligere videnskaber.

Daniel Heinsius skrev i 1614:

„Hvis der er en, der nogensinde har beundret van Wouwers dyder, hans skarpe og gudlige forstand, hans uovertrufne dømmekraft, hans stormod, og kendsgerningen, at han ikke kun var videnskabsmand, men også ved fyrstens hof og i meget vanskelige amtshandlinger var på lige fod med alle, som havde disse opgaver, så er det mig.“

Jacob Lectius kalder ham en politisk meget begavet mand.

Nicol. Rigaltus kalder ham en usædvanlig lærd mand med en sikker dømmekraft.

Caspar Scioppius:

„Gud må ville, at denne unge mand muligst bliver lang tid hos os.“

Joh. Huswedel siger i et epigram med hensyn til hans død og hans hjemstads utaknemmelighed, at han havde opnået den evige berømmelse og udødelig ry under de lærde mænd og digtere.

Joachim Vagatius talte følgende om ham:

„Zu Gottorf er J.v.W. for nylig død en tidlig død, født i Hamborg, en mand med usædvanlig begavelse og så lærevillig, at han uden sammenligning var den første under de lærde mænd i hans tidsalder.“

For Caspar Danckwerth er han

„... en berømt og i alle skrifter durkdreven mand under videnskabsmændene.“

Samuel Reyher opkalder ham i 1682 i Kiel til århundredets berømte „Varro“ og en kendt historieforfatter.

Conrad Sam. Schürtzfleisch kalder ham en lærd mand, som kendte alle skrifter og den græske kultur fuldt ud.

Christoph Gräfius roser hans kendskaber om det hebræiske sprog.

Joh. Moller bedømmer i sin Cimbria Literata:

„For mig var han til sin tid såvel den første af hertugens mænd ved Gottorf hoffet, som også den mest lærde mand i Cimbrien; men også en mand, som også gjorde opmærksom på sig selv med sine gode men også dårlige egenskaber.“

Friedrich Lindenbruch, som under videnskabsmændene var v.W. største fjende, sagde i 1613 til Janus Gruter:

„Ved Gud, det er godt, at Gulielmus' Cicero er blevet befriet af de tyvehænder fra den mand med det gøende navn; for ved disse forfattere frembragte hans falsk talende mund intet godt, kun det, hvad der blev stået fra andre og som han udgav for at være hans eget.“

og 1618 til Morhofius:

„Jeg er dig meget taknemmelig for, at du har sendt mig de breve fra van Wouwer. Postbudet kann ikke have haft meget at bære på, for ingen bliver bedre eller mere lærd af dette lektüre...

Han kendte kunsten i at afskrive fremmede skrifter nøjagtigt, at tilføje noget nyt, at formulere det anderledes og så at udgive det som et eget værk...

Han har ingen forstand på hebræisk, han har egentlig ikke engang læst forfatterne, som han roser. Han vidste egentlig heller ikke noget om geografi...

Hvis der virkelig gav et tegn på lidt viden, så har han tilegnet sig det i Italien, hvor han lånte videnskabsmændene sit øre og skrev alle hans iagtagelser op....“

Nicol. Heldvader kalder ham en købmandssøn fra Hamborg og en ikke ufin snyltegæst hos den romiske præst.

Burch. Gott. Struve kalder ham i 1705 en lærd mand, men uden karakter, ville være berømt og egentlig uden tro, da han forsømmede denne. Senere tæller han ham til ateisterne og kalder ham en karakterløs mand, vild efter berømmelse og ligegyldig i troen, for der fandtes ingen andre værdier for ham end uddannelse og lærevillighed.

Theod. Jansonius betegnede ham som plagiatet.

Professor Jac. Thomas fra Leipzig har forsvaret van Wouwer i 1665 mod mistanken om plagiatering i en ny udgave af „Polymathia“ i forordet og tilbagevist dette.

På grund af disse bebrejdelse om plagiatering har Jac. Casaubon skrevet til Peter Scriverius i 1604: „For nylig har jeg glædet mig over det, da jeg så at J.v.W., den yderst godt uddannede unge mand, til dels havde overtaget bearbejdningen af det samme stof; Jeg ville have glædet mig endnu mere, hvis han havde overtaget alt, hvad vi bearbejder, sådan at vi havde haft muligheden for at spare os dette arbejde.“

Seite 69/Side 69

Kildeangivelse

Statsarkiv Hamborg	GS. 9, Arbvebog St. Nicolai, St. Michaelis, St. Petri, St. Catharina Stamtavler van der Wouwer Firma Nicolaus van der Wouwer Udtog af rigskammerretsakte W 8 Breve til Sebastian von Bergen og van Wouwer Testamentebog børnehjem Hamborg Slot Wandesbeck 1604-1612 Gotteswohnungen (fattigdomshjem) i Hamborg 1582-1907 Familie Kellinghusens historie – 1919 – Afhandling om ansøgning i Hamborg – D 17 – Levnedsbeskrivelse af ukendt – afbrudt –
Landsarkiv Schleswig	Amtsregninger 1610-1612 Akte 169/50a og afd. 7: 273-275, 224, 231, 3069, 3175

Kredsarkiv Husum	Akte A 2/138 Akte Tetenbüll 30+31, Koldenbüttel 35, 39 + 90 Dokumentbog Husum (Byarkiv nr. 1315)
Byarkiv Friedrichsstadt:	Akter om Nederlændere i Friedrichsstadt
Niedersachsens statsarkiv Aurich:	Forhandlinger med Emden Beskikkelse og brev til Frantius Rep. 4DIII C nr. 19
Ostfrisiske landskab Aurich:	14 oversigter Nicolaus van Wouwer og børn
Kongelige bibliotek København, håndskrift-afdeling:	Forskellige breve fra og til van Wouwer Notitser w/ Lectiones ad Lactantii Notitser w/ Sidon Appollinar
Herzog-August- Bibliotek Wolfenbüttel:	Breve til Joh. Kirchmann og Fr. Lindenbruch Notitser til Aulus Gellius
Stats- og universi- tetsbibliotek Hamburg:	Håndskriftsamling 102 Vita Joannis Woweri fra G. Elmenhorst 1618
Kongelige bibliotek Brüssel:	Stamtavler fra Fonds Houwaert og våbenskjold HS II 6539+6596 Borgbreve fra provinsen Antwerpen (fra de Schakel 1949)
Rigsuniversitetets Bibliotek i Leiden:	Immatrikulation 1593-1597
Centralkontor Genealogi, Den Haag:	fra Le Parchemin årg. 1937 s. 202 fra Brabantica Brüssel årg. 1971 s. 1170 fra De. Kl. Meierij årg. 1965 s. 24 fra L'intermediair årg. 1950 s. 144
Kilder og efterforsk- ning til Schleswig- Holsteins historie:	Bånd IV, s. 207 ff., bånd V s. 253 ff.
Schleswig- Holsteins historie's tidsskrift:	Bd. 19, 36, 67, s. 406, 61, s. 110, 69, 78, 74, s. 207, 75
Hjemegnen:	Årg. 1951 s. 78 ff., 223, 303 Årg. 1954 s. 241 Årg. 1959 s. 156 Årg. 1944 s. 215
Selskabet om S.-H.- Lauenburgs historie's	Bånd 9 s. 216 Bånd 36 s. 271 ff.

tidsskrift:	Bånd 19 s. 20+21 Bånd 69 s. 29 ff. Bånd 78 s. 50 ff. Bånd 107 s. 60 ff.
Nordelbringen:	Bånd 8 s. 224 ff. Bånd 21 s. 174 Bånd 33 s. 111 Bånd 25 s. 51 Bånd 42 s. 234 ff.
Årsbog for landskundskab:	Bånd 8 s. 158 ff.
Arkiv for S.H.- Lauenburgs selskab for fædrelandshistorie:	Bånd 8/Bånd 19 s. 158
Kirkehistorie:	2 R 8 s. 57 ff.
Hamborgs historie- og hjemegnsblade:	Årgang 1956-1961
Meddelelser fra foreningen om Hamborgs historie:	Bånd VI 1893-1897, hæfte 3, Årgang 1886 februar
Bidrag til Schleswigs byhistorie:	Hæfte 10 s. 17 ff. (renovering af domkirken)
Sønderjyllands årsbøger:	Årgang 1927 s. 168 Årgang 1960 s. 81 ff. + 98 (Gregersen)
Bilag fra Eiderstedter Nyheder:	fra 1932
Meddelelser til posten: om rejse og postveje	
Vlaamse forening om familiekundskab:	Våbenskjold Joos van de Wouwere
Almen tysk biografi:	Årgang 1898 s. 220
Schleswig-Holsteinskes biografiskes leksikon:	Bånd 4 s. 241, årgang 1976
Leksikon for tysk historie.	
Encyclop. Britannica	
Petit Larouse	
Nouvelle Biographie	side 841

Generala (Frankrig):

Biographie Netionale side 408
de Belgique:

Dansk biogr. leksikon: side 318

Forfatteren fra Årgang 1883, 4510
Hamborg, H. Schröders,
leksikon:

Alment videnskabs- Årgang 1751 s. 2079
leksikon, Jöcher:

Store fuldst. universal- Årgang 1749, bånd 59, s. 572 ff.
leksikon, Zedler:

Hamborgs stats- og Årgang 1739, s. 434
videnskabsleksikon,
Beuthner:

Genealog.-historisk Årgang 1740, s. 1352
adelsleksikon,
Gauhen:

Nyt alment tysk Årgang 1930, bånd 6, s. 246 ff.
adelsleksikon, Kneschke:

Nyheder fra berømte - 1752 – bånd VI s. 108 ff.
videnskabsmænd,
Niceron/Baumgarten:

Diarum Biographicum, - 1688 -
Henning Witte:

Dictionnaire historique - 1744 – s. 517
Et critique,
Bayle/Gottscheden:

Hamburger Ehrentempel, -1770 – s. 559 ff.
Nicol. Wilckens:

Cimbria Literata, - 1744 – bånd I s. 747 og
Joh. Moller: bånd III s. 652 ff.

Forfattere:

Andresen og Stephan: Beiträge zur Geschichte der Gott. Hof- und Statsverwaltung von
1544-1659 (Bidrag til Gottorfs hof- og statsforvaltnings historie)
- 1928 – I/44 ff. + II/8 ff.

Brenneysen: Ostfries. Historie und Landesverfassung (Ostfrisiske historie og
landsforfatning) – 1720 – Tom I + II

Bruhn, E.:	Zur Heimatgeschichte Eiderstedts (Eiderstedts hjemegnshistorie) Hæfte 1-3 – 1926 –
Caesar, Jul.:	Catalogus studiosorum scholae Marpugensis – 1875 – s. 51 + 66
Christiansen, Dr. C.A.M.:	Slægten von Wowern – 1965 –
Danckwarth, Casper:	Neue Landesbeschreibung (Ny landsbeskrivelse) – 1652 –
Dau, Jan:	Koldenbütteler Brökreken
Eickhoff, Paul:	Geschichte Wandsbecks unter H. und Br. Rantzau (Wandsbecks historie under H. og Br. Rantzau) – s. 142 ff.
Ellger, Dietrich:	Schleswiger Dombuch (Schleswig dombog) – s. 616 + 630/31
Falckenheiner, W.:	Personen- und Ortsregister zu der Matrikel Marburg (Person- og stedregister i Marburgs årsliste) - 1904 – s.. VII ff. + s. 215 + 266 o.a.
Fischer, O.:	Wasserrecht Eiderstedt (Vandret Eiderstedt) – s. 132 ff.
Grabke, Wilh.:	Wandsbek und Umgebung (Wandsbek og omgivelser) – 1960 –
Gregersen, H.V.:	Nicol. Helvaderus 1564-1634 - 1967 – s. 120 ff.
Hedemann-Heespen, von:	Die Herzogtümer Schleswig-Holsteins und die Neuzeit (Schleswig-Holstens hertugdømmer og nytiden) – s. 105 o.a.
Heimrich, A. Anton:	Nordfresische Chronik - 1819 – I/330 + II/59, 95 ff.
Klopp, Dr. Onno:	Geschichte Ostfrieslands ab 1570 (Ostfrieslands historie fra 1570) - 1751 – II/203 ff.
Lackmann, Ad.Henr.:	Einleitung zur Schleswig-Holsteins Geschichte (Indledning til Schleswig-Holstens historie) – 1733 – II.; s. 187 ff.
Lass, Joh.:	Sammlung einiger Husumischer Geschichten (Samling af nogle historier fra Husum) – s. 84
Laur, Wolfgang:	Schloss Gottorf (Slot Gottorf)
Noodt:	Beyträge zur Erläuterung der Civil-, Kirchen- und Gelehrten-Historie (Bidrag til forklaring af den civile historie, kirke- og videnskabshistorien) – 1744 – s. 503 ff.
Noodt:	Bordesholmer Merckwürdigkeiten (Mærkværdigheder fra Bordesholm) - 1737 – s. 26 ff.

Norvin, William:	Bidrag til Gottorp Bibl. Historie s. 21
Olearius, Adam:	Panegyricus Joan Wowerio
Pontoppidan, E.:	Kirchenhistorie des Reiches Dänemark (Det danske riges kirkehistorie)
Reimers, H.:	Ostfriesland bis zum Aussterben seines Fürstenhauses (Ostfriesland indtil fyrstedømmerne uddøde) – 1925 – s. 191 o.a.
Reimann, Jac.Fr.:	Versuch einer Critique des Mr. Bayle (Forsøg på kritik af Mr. Bayle) - 1711 – s. 36 ff.
Schlee, Ernst:	Leben und Treiben im alten Schleswig (Liv og røre i det gamle Schleswig)
Schlee, Ernst:	Das Schloss Gottorf (Slottet Gottorf)
Schneppen, Heinz:	Niederl. Universitäten und Deutsches Geistesleben (Nederlandske universiteter og tysk videnskabsliv)
Skovgård, J.:	Sønderjyske Historie, III. Bind. s. 3 o.a.
Smith, Jon:	Schlesvigske Amtsforvaltere – 1954 –
Thiessen, Jo. Otto:	Versuch einer Gelehrten-geschichte von Hamburg (Forsøg på en vienskabshistorie fra Hamborg) – 1780 – II. s. 301
Viethen, Anton:	Beschreibung der Geschichte Dithmarschen (Beskrivelse af den Ditmarske historie) – 1733 – s. 198
de Westphalen, E.J.:	Monumenta inedita rerum germanicarum etc. – 1739 –
Wilckens, Nicol.:	Leben der berühmten Lindenbrogiorum (Den berømte Lindenbrogiorums liv) – 1723 – s. 11 ff.

Bild Seite 75/Billede side 75

Text unten/Tekst for neden:

Gravsten i Falkonkirken i Antwerpen

Bild Seite 76/Billede side 76

Text unten/Tekst for neden:

Hans signet

Bild Seite 77/Billede side 77

Text unten/Tekst for neden:

Udtog af matriklen fra universitetet i Leiden, 1593

Bild Seite 78/Billede side 78

Text unten/Tekst for neden:

Titelsiden af hans hovedværk

Bild Seite 79/Billede side 79

Text unten/Tekst for neden:

Brev fra Johan van Wouwer til Fr. Lindenbruch til Hamborg på latinsk

Bild Seite 80/Billede side 80

Text unten/Tekst for neden:

Brev til hans fætter Sebastian von Bergen til Hamborg på tysk

Bild Seite 81/Billede side 81

Text unten/Tekst for neden:

Apotekerregning til van Wouwer

Bild Seite 82/Billede side 82

Text unten/Tekst for neden:

Kræmmerregning til van Wouwer

Bild Seite 83/Billede side 83

Text unten/Tekst for neden:

Boghandleren Frobenius' regning til van Wouwer

Bild Seite 84/Billede side 84

Text links/Tekst til venstre:

Schleisswygh

1584

Kobberstik (udsnit) af „Beskrivelse og kontrafaktur af de fornemste byer i verden“ 1582-1618 af Braun og Hogenberg

Bild Seite 85/Billede side 85

Text unten/Tekst for neden:

Hertug Johan Adolf von Gottorf, 1601

Ukendt mester, Slot Gripsholm

Bild Seite 86/Billede side 86

Text unten/Tekst for neden:

Hertuginde Augusta von Gottorf, 1601

Ukendt mester; Slot Gripsholm

Bild Seite 87/Billede side 87

Text oben rechts/Tekst for oven til højre:

A Åbenrå B Bordesholm

C Cismar E Eiderstedt

F Femern G Gottorf

H Husum Hu Hutten

K Kiel L Løgumkloster

Nd Norderdithmarsken

Nm Neumünster NS Nordstrand

R Reinbek S Schwabstedt

St Stapelholm Sth Steinhorst

T Tønder Tro Tremsbüttel (teils unleserlich/kann delvis ikke læses)

Tt Trittau

Unten links/for neden til venstre:

Residens Gottorf
Fæstning Tønning
Hærveje, okseveje
Landeveje
Beskyttelseszone

Text ganz unten/Tekst helt for neden:

Det Gottorfske territorium i det 17. århundrede

Bild Seite 88/Billede side 88

Text unten/Tekst for neden:

Sidste side af hans testamente

Seite 89/side 89

S t a t u t
om van Wouwers arv
fra den 26. Jan. 1976, fulgt af den 20. August 1979

På grund af Johan van Wouwers testamente fra den 16.03.1612 er arven blevet oprettet. Statuten i henhold til § 20 stk. 1 i loven om juridisk status af stiftelser under den borgerlige lovgivning (stiftelseslov) fra den 13.07.1972 (GVOBl. Schleswig-Holstein s. 123), som erstatter statuten fra den 07.12.1959 med fatningen fra den 21.04.1970, lyder som følgende:

§ 1

Navn, adresse og retsform

Arven er en familiestiftelse med juridisk status under den borgerlige lovgivning og fører navnet „van Wouwers arv“.

Stiftelsens adresse er Husum, kredshuset.

§ 2

Stiftelsens formål

Arven har fra den 01.01.1979 udelukkende og umiddelbart et godtgørende og almennyttigt mål i henhold til §§ 52 + 53 i afgiftsordningen fra den 16.03.1976, og med følgende rækkefølge:

1. Understøttelse af alle efterkommere, hvis de er trængende,
2. Årlig rente til børnehjemmet i Hamborg – ungdomsamtet i Hamborg by,
3. Indtægter, der ikke er brugt til 1. og 2. skal tilføres andre almennyttige formål.

Stiftelsen opfylder sit formål ud fra indtægterne af stiftelsesformuen samt af gaver fra tredjemand. De årlige overskud må kun bruges til formål i henhold til statuten. Stiftelsen må ikke give nogen personer uforholdsmæssige betalinger for forvaltningsomkostninger eller uforholdsmæssige godtgørelser, som ikke er til stiftelsens formål.

§ 3

Formue

Stiftelsens formue består af landområder i Freesenkoog og i Sieversflethkoog, for tiden er det ca. 55 ha. og af fastforrentede værdipapirer. Landområderne skal forpagtes for mindst 6 år. Der skal bestemmes egnede personer til at holde opsyn med landområderne.

§ 4

Stiftelsens bestyrelse

Bestyrelse og eneste organ i stiftelsen er den relevante amtsmand i kredsen Nordfriesland. I det tilfælde, at denne ikke modtager amtet eller fralægger sig dette, bestemmer det amt, som står for opsynet af stiftelsen, en anden person som bestyrelsesformand for overgangstiden. Bestyrelsen bestemmer over alle stiftelsens anliggender. Den repræsenterer stiftelsen retslig og udenretslig.

Bestyrelsen kan give en person, som bestemmes til direktør, decharge og pålægge ham at føre forvaltningens løbende forretninger.

Bestyrelsen har krav på erstatning af dens nødvendige udgifter, som den har i forbindelse med arbejdet for stiftelsen. Den kan også bevillige sig et standardbeløb til at dække disse udgifter.

§ 5

Direktør

Er der bestemt en direktør, så skal denne følge bestyrelsens anordninger ved gennemførelsen af opgaverne, som er betroet til ham. Han er ikke en speciel repræsentant i henhold til § 30 i den borgerlige lovbog.

Direktøren har krav på en compensation.

§ 6

Ansøgninger og afgørelser om tilskud

Gaver medfører § 2 ciffer 1 skal bruges til fast formål. Ansøgningerne skal være indgået til stiftelsen i Husum, kredshuset, inden den 30. Juni hvert år. Bestyrelsen afgør medfører statuten efter eget skøn over ansøgningerne, der er indsendt. I første række skal der tages hensyn til efterkommerne, som er i den nærmeste slægt og som har hans navn.

Der kan ikke tages retsmidler i anvendelse mod bestyrelsens afgørelser.

§ 7

Regnskabsår

Regnskabsåret er kalenderåret.

§ 8

Ændring af statuten

Bestyrelsen kan ændre statuten. Ændringen skal godkendes af opsynsmyndigheden. En ændring af § 2 kræver også en godkendelse af det relevante finansamt.

§ 9

Statutens ikrafttræden

Statuten træder i kraft med opsynsmyndighedens godkendelse.

Husum den 20. August 1979

VAN WOUWERS ARV

Underskrevet af Dr. Klaus Petersen